

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА

Кафедра інформаційних комунікацій

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

 О. А. Політова

« 13 » травня 2026 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА (БАКАЛАВРСЬКА) РОБОТА

на тему:

ІНКЛЮЗИВНИЙ БІБЛІОТЕЧНИЙ ПРОСТІР:

ІННОВАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

випускниці першого (бакалаврського) рівня освіти

Виконала:

студентка IV курсу, групи ІБАСб-1-22-4.0д

Голуб Марія Дмитрівна

(прізвище, ім'я та по батькові)

Науковий керівник:

Доц. кафедри, кандидат іст. наук

(науковий ступінь, вчене звання)

Стамбол Ігор Іванович

(прізвище, ім'я та по батькові)

*Цим підписом
засвідчую, що поданий
на захист рукопис
та електронний
документ є ідентичні
10.06.2026*

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНКЛЮЗИВНОСТІ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ	6
1.1. Концепція інклюзії та її значення для бібліотечного обслуговування... 6	
1.2. Правові та нормативні основи створення інклюзивного бібліотечного простору..... 11	
1.3. Компоненти інклюзивного бібліотечного середовища..... 16	
Висновки до першого розділу	20
РОЗДІЛ 2. СВІТОВИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНИХ БІБЛІОТЕЧНИХ ПРОСТОРІВ	22
2.1. Інноваційні практики інклюзії в бібліотеках провідних країн світу ... 22	
2.2. Технологічні інновації для забезпечення доступності..... 29	
2.3. Програми та проєкти розвитку інклюзивних бібліотечних послуг 36	
Висновки до другого розділу	42
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ІНКЛЮЗИВНОГО БІБЛІОТЕЧНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ.....	43
3.1. Сучасний стан інклюзивності українських бібліотек	43
3.2. Інноваційні проєкти та ініціативи в українських бібліотеках	48
3.3. Перспективи розвитку інклюзивності в бібліотечній сфері України ... 61	
Висновки до третього розділу	72
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ.....	86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Інклюзивність є одним із ключових принципів розвитку сучасного суспільства, що забезпечує рівний доступ усіх громадян до освіти, культури та інформації незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних чи соціальних особливостей. Бібліотеки як соціальні інститути відіграють важливу роль у реалізації цього принципу, створюючи умови для залучення людей з інвалідністю, представників різних вікових груп, мігрантів та інших вразливих категорій населення до культурного та освітнього простору.

В Україні питання інклюзивності набуло особливої актуальності після ратифікації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю у 2009 році та прийняття низки законодавчих актів, спрямованих на забезпечення безбар'єрного доступу до публічних просторів. Бібліотечна сфера поступово трансформується відповідно до цих вимог, однак процес створення повноцінного інклюзивного середовища залишається незавершеним і потребує комплексного наукового осмислення.

Світовий досвід демонструє різноманітні підходи до формування інклюзивних бібліотечних просторів: від архітектурної доступності та застосування асистивних технологій до розробки спеціалізованих програм обслуговування та навчання персоналу. Вивчення міжнародних практик та їх адаптація до українських реалій дозволить прискорити розвиток вітчизняної бібліотечної системи та підвищити якість послуг для всіх категорій користувачів.

Особливої уваги заслуговують інноваційні рішення, що з'явилися в останні роки: впровадження цифрових технологій для людей з порушеннями зору та слуху, створення сенсорних кімнат, використання універсального дизайну при плануванні бібліотечних приміщень, розробка інклюзивних культурно–освітніх програм. Ці інновації не лише розширюють можливості доступу до інформації, але й сприяють соціальній інтеграції та подоланню стереотипів щодо людей з інвалідністю.

Актуальність дослідження посилюється й викликами сьогодення: зростанням кількості людей з інвалідністю внаслідок воєнних дій, необхідністю соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб, старінням населення та зростанням запиту на доступне інформаційне середовище. У цьому контексті бібліотеки можуть стати важливими центрами підтримки та реабілітації, що робить дослідження інклюзивних практик особливо значущим для розвитку бібліотечної справи в Україні.

Питання організації інклюзивного бібліотечного простору та впровадження інноваційних послуг для осіб з інвалідністю перебуває у центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Теоретичний фундамент дослідження базується на працях українських науковців, зокрема Л. Коваленко, О. Баштанник та В. Ільганаєвої, які аналізують розвиток бібліотечної справи в умовах інклюзивного суспільства. Важливий внесок у розробку окремих аспектів інклюзії зробили: О. Василенко (проблеми цифрової інклюзії); Н. Кушнарєнко (соціальна місія сучасних бібліотек); І. Шевченко (впровадження асистивних технологій).

Світовий досвід та інноваційні підходи до інклюзивності висвітлено у роботах таких іноземних фахівців, як Р. Панізі (обслуговування користувачів з порушеннями зору), Б. Айри (робота з людьми з ментальними особливостями) та К. Лазар (принципи універсального дизайну та інклюзивності).

Окрім монографічних видань, джерельну базу дослідження підкріплено нормативно–правовими актами ООН та ІФЛА, національним законодавством України, а також практичними звітами провідних бібліотек світу (Сієтла, Торонто, Гельсінкі) та України. Використання публікацій за 2015–2025 роки дозволило зосередитися на найсучасніших тенденціях трансформації бібліотечного простору.

Метою дослідження є комплексний аналіз інноваційних практик створення інклюзивного бібліотечного простору в Україні та світі, виявлення ключових тенденцій та розробка рекомендацій щодо впровадження успішного досвіду в українських бібліотеках.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати теоретичні основи та концептуальні підходи до формування інклюзивного бібліотечного простору в сучасній науковій літературі та нормативно–правову базу, що регулює діяльність інклюзивних бібліотек в Україні та провідних країнах світу.

2. Виявити та систематизувати основні напрями інноваційного розвитку інклюзивних бібліотечних послуг у міжнародній практиці.

3. Проаналізувати стан впровадження інклюзивних практик у бібліотеках України, визначити їхні сильні сторони та проблемні аспекти.

4. Охарактеризувати сучасні технологічні рішення та асистивні технології, що використовуються для забезпечення доступності бібліотечних послуг.

5. Дослідити досвід підготовки бібліотечних фахівців до роботи в інклюзивному середовищі.

6. Визначити перспективи розвитку інклюзивності в бібліотечній сфері України на основі кращих світових практик.

Об’єктом дослідження є інклюзивний бібліотечний простір як соціокультурний феномен сучасного суспільства.

Предметом дослідження виступають інноваційні підходи, технології та практики формування інклюзивного середовища в бібліотеках України та зарубіжних країн.

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів дослідження:

Теоретичні методи: аналіз і синтез наукової літератури, нормативно–правових документів та практичних матеріалів для формування теоретичної бази дослідження; порівняльний метод для зіставлення досвіду різних країн у створенні інклюзивних бібліотечних просторів; систематизація та узагальнення інформації для виявлення ключових тенденцій та закономірностей розвитку інклюзивних практик; класифікація інноваційних рішень за різними критеріями (технологічні, організаційні, соціальні).

Емпіричні методи: контент-аналіз веб-сайтів бібліотек, звітів, публікацій у професійних виданнях для вивчення практичного досвіду; кейс-метод для детального аналізу успішних практик окремих бібліотек; спостереження за функціонуванням інклюзивних бібліотечних просторів (за можливості).

Застосування цього методологічного інструментарію дозволяє забезпечити комплексність, об'єктивність та достовірність результатів дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження висвітлено у статті: Голуб М. «Інклюзивний бібліотечний простір: інновації в Україні та світі», опублікованій в інформаційно-аналітичному бюлетені Громадська думка про правотворення (2026. № 1–2 (309–310). С. 31–36).

Крім того, результати дослідження були представлені у формі доповіді на XI Всеукраїнській науковій студентській конференції «Інформація. Наука. Бібліотека. Весна.», що відбулася 28 травня 2026 року.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел з 134 найменувань та додатку. Основний текст роботи розміщений на 76 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНКЛЮЗИВНОСТІ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ

1.1. Концепція інклюзії та її значення для бібліотечного обслуговування

Інклюзія як соціальна та культурна концепція передбачає створення середовища, в якому всі люди, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, соціальних чи культурних особливостей, мають рівний доступ до ресурсів, послуг та можливостей для повноцінної участі в суспільному житті. У контексті бібліотечного обслуговування інклюзія набуває особливого значення, адже бібліотеки традиційно виступають осередками знань, культури та соціальної взаємодії, доступними для всіх верств населення.

Засновником концепції соціальної інклюзії вважається французький філософ Мішель Фуко (Michel Foucault), який сформулював теорію включення, виходячи зі свого розуміння влади та дискримінації [86]. У своїх працях він досліджував історичні механізми створення норм, включення та виключення різних груп людей із суспільства. Фуко стверджував, що суспільству необхідно прагнути до інклюзивної культури, за допомогою якої можна побудувати справедливе та рівноправне суспільство.

Інклюзія як педагогічна концепція, спрямована на пошук шляхів ефективного включення людей з обмеженими можливостями здоров'я в освітній процес, отримала оформлення завдяки базовим принципам, сформульованим видатним українським психологом Левом Виготським. Його культурно-історична теорія стала основою для найбільш комплексної, інклюзивної та гуманної практики спеціальної освіти ХХ століття. Л. Виготський запропонував позитивний диференційний підхід до дітей з особливими освітніми потребами, наголошуючи на їхніх сильних сторонах, а не на обмеженнях [127]. Його концепція зони найближчого розвитку стала фундаментальною для розуміння процесів навчання та адаптації.

Концепція інклюзії в бібліотечній справі ґрунтується на визнанні різноманітності потреб користувачів та необхідності адаптації сервісів до цих потреб. Це означає, що бібліотеки мають забезпечувати доступність не лише на фізичному рівні, але й на інформаційному, технологічному та соціальному. Інклюзивний підхід передбачає усунення бар'єрів, які можуть перешкоджати окремим категоріям користувачів отримувати бібліотечні послуги повною мірою.

Сьогодні серед науковців і бібліотечної спільноти набула поширення парадигма бібліотечно-інформаційного обслуговування на основі інклюзії, яка передбачає необхідність формування спеціального комунікаційного бібліотечного середовища для обслуговування усіх категорій користувачів, зокрема з обмеженнями у життєдіяльності. Ця парадигма знаходить підтримку в працях таких дослідників, як Майкл Пітерс (Michael A. Peters), який вивчав філософські та історичні основи соціальної ексклюзії/інклюзії, та Борис Гіндіс (Boris Gindis), який досліджував застосування теорії Виготського до спеціальної освіти та інклюзивних практик [113].

Для людей з інвалідністю інклюзивне бібліотечне обслуговування означає створення безбар'єрного фізичного середовища з пандусами, ліфтами, адаптованими робочими місцями та спеціалізованим обладнанням. Це також передбачає формування фондів альтернативних форматів: аудіокниг, видань зі шрифтом Брайля, електронних ресурсів з можливістю збільшення шрифту та використання програм екранного читання. Важливим аспектом є навчання персоналу особливостям роботи з користувачами різних категорій та формування у співробітників емпатії й розуміння принципів інклюзії.

Етнічні та мовні меншини потребують доступу до літератури рідними мовами, можливості збереження та розвитку власної культурної ідентичності через бібліотечні ресурси. Інклюзивна бібліотека формує багатомовні колекції, організовує культурні заходи, що відображають різноманіття спільноти, та створює простір для міжкультурного діалогу. Це особливо актуально в умовах

глобалізації та посилення міграційних процесів, коли бібліотеки стають місцем інтеграції новоприбулих до суспільства [87].

Соціально вразливі групи населення, включаючи людей похилого віку, безробітних, осіб без постійного місця проживання, також мають бути в центрі уваги інклюзивної бібліотеки. Для цих категорій користувачів бібліотека може стати важливим центром соціальної підтримки, де вони отримують не лише доступ до інформації, але й можливості для навчання, спілкування та соціалізації. Програми цифрової грамотності, консультації з працевлаштування, безкоштовний доступ до інтернету та комп'ютерів допомагають подолати цифровий розрив та соціальну ізоляцію.

Діти та підлітки з особливими освітніми потребами потребують спеціалізованих програм та ресурсів, які враховують їхні індивідуальні особливості розвитку та навчання. Інклюзивна бібліотека співпрацює з освітніми закладами, батьками та фахівцями для створення підтримуючого середовища, де кожна дитина може розвивати любов до читання та навчання у комфортному для неї темпі та форматі.

Технологічний аспект інклюзії передбачає не лише наявність спеціалізованого обладнання, але й доступність веб-ресурсів бібліотеки згідно з міжнародними стандартами веб-доступності. Електронні каталоги, веб-сайти та цифрові сервіси мають бути зручними для використання людьми з різними видами обмежень, підтримувати асистивні технології та пропонувати альтернативні способи взаємодії з інформацією.

Важливим елементом інклюзивного підходу є залучення самих користувачів до процесу формування бібліотечної політики та розвитку сервісів. Консультації з представниками різних груп, створення консультативних рад, регулярний збір зворотного зв'язку допомагають бібліотекам краще розуміти потреби спільноти та адаптувати свої послуги відповідним чином.

Культурна програма інклюзивної бібліотеки відображає різноманіття суспільства та створює можливості для всіх категорій користувачів брати участь у культурному житті як глядачі та як активні учасники. Виставки, літературні вечори, майстер–класи та інші заходи мають бути доступними та привабливими для різних аудиторій, враховувати різноманітність інтересів та можливостей відвідувачів.

Фінансова доступність також є важливим компонентом інклюзії. Безкоштовність базових бібліотечних послуг гарантує, що економічний стан не стане перешкодою для доступу до знань та культури. Водночас бібліотеки можуть пропонувати додаткові платні сервіси, що дозволяє їм розширювати можливості обслуговування без порушення принципу рівного доступу.

Сучасна бібліотека все частіше виступає важливим суб'єктом та творцем культури. Завдяки різним ініціативам вона сприяє соціокультурній трансформації суспільства. Бібліотека стала історично першим соціокультурним інститутом, який вніс особливий вклад у формування інклюзивної культури. З самого початку загальнодоступні бібліотеки були соціальними вирівнювачами, створюючи інклюзивний простір для всіх верств суспільства.

В Україні накопичено значний досвід роботи з питань інклюзії в бібліотеках. Зокрема, у бібліотеках Рівненської, Херсонської, Львівської, Запорізької областей успішно працюють над створенням сучасної системи бібліотечного обслуговування, яка базується на принципах інклюзії. У Львові в 2020 році було створено «Сенсотеку» – освітній інклюзивний простір спільного зростання на базі публічної бібліотеки. У Рівному обласна універсальна наукова бібліотека після реконструкції стала повністю доступною для людей з інвалідністю [30].

Значення інклюзивного підходу для бібліотечного обслуговування важко переоцінити. По–перше, він реалізує фундаментальне право кожної людини на доступ до інформації та культури, закріплене в міжнародних конвенціях та

національних законодавствах. По–друге, інклюзивні бібліотеки сприяють побудові більш справедливого та згуртованого суспільства, де різноманітність сприймається як цінність, а не як проблема. По–третє, розширення аудиторії та урізноманітнення послуг підвищує соціальну значимість бібліотек та зміцнює їхню роль у житті громади.

Інклюзивність також позитивно впливає на якість бібліотечного обслуговування загалом. Адаптації та інновації, що впроваджуються для задоволення потреб специфічних груп користувачів, часто виявляються корисними для значно ширшої аудиторії. Наприклад, аудіоформати, спочатку призначені для людей з порушеннями зору, стали популярними серед усіх категорій користувачів завдяки зручності використання в дорозі чи під час виконання інших справ.

Рівень розвитку інклюзивної культури сьогодні стає особливим трендом соціально–орієнтованого розвитку суспільства та складає ядро загальної культури. Концепція інклюзивної культури давно вийшла за рамки тези про рівність. Становлення інклюзивної культури розпочалося на тлі тотального подолання ситуацій виключення представників окремих груп населення із суспільних процесів та усвідомлення того, що у всіх груп та субкультур, незалежно від їхніх відмінностей, є підстави та приводи для взаємовигідної культурної співпраці та спільного розвитку, комунікації та співіснування[17].

Виклики на шляху до повної інклюзії бібліотечного обслуговування включають обмеженість ресурсів, необхідність постійного навчання персоналу, потребу в модернізації інфраструктури та подолання стереотипів. Однак усвідомлення важливості інклюзії та послідовні кроки в цьому напрямку поступово трансформують бібліотеки в справді універсальні простори, де кожен може знайти підтримку у своєму прагненні до знань, розвитку та самореалізації.

Таким чином, концепція інклюзії визначає сучасне розуміння місії та функцій бібліотек у демократичному суспільстві. Інклюзивні бібліотеки не просто надають доступ до книг та інформації, вони створюють середовище, що

поважає гідність кожної людини, визнає цінність різноманітності та активно працює над усуненням бар'єрів, які перешкоджають повноцінній участі всіх членів суспільства в культурному та інтелектуальному житті. Бібліотека є головним культурним медіатором між різними цільовими групами, вносячи особливий вклад у демократизацію доступу до інформації та змінюючи підходи до розуміння читання як соціокультурного феномена.

1.2. Правові та нормативні основи створення інклюзивного бібліотечного простору

Правові та нормативні основи створення інклюзивного бібліотечного простору формуються на трьох основних рівнях: міжнародному, національному (українському) та професійному. Ці рівні забезпечують комплексний підхід до усунення бар'єрів, гарантування рівного доступу до інформації, культури та знань для осіб з інвалідністю.

Фундаментальним міжнародним документом у сфері прав осіб з інвалідністю є Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, прийнята в 2006 році та ратифікована Україною у 2009–2010 роках [28]. Конвенція проголошує принцип недискримінації та рівних можливостей, вимагаючи від держав–учасниць забезпечувати доступність фізичного середовища, інформації, комунікацій та послуг, включаючи культурні об'єкти (стаття 9). Особливо важлива стаття 30, яка прямо зобов'язує держави гарантувати особам з інвалідністю доступ до місць культурних заходів і послуг, зокрема бібліотек, театрів, музеїв, а також до пам'яток культурної спадщини. Конвенція підкреслює необхідність розумного пристосування (*reasonable accommodation*) та інклюзивного підходу в усіх сферах життя. Стаття 21 Конвенції наголошує на важливості надання інформації, призначеної для широкої публіки, у доступних форматах і технологіях, що має безпосереднє відношення до роботи бібліотек.

Ще одним важливим міжнародним документом є Маракеський договір про полегшення доступу сліпих, осіб з порушеннями зору або іншими обмеженими можливостями сприйняття друкованих творів (прийнятий 2013 року, набрав чинності в Україні 8 вересня 2023 року після ратифікації) [32]. Він вводить винятки з авторського права, дозволяючи бібліотекам, уповноваженим організаціям та особам з вадами зору створювати, поширювати та використовувати твори в доступних форматах (шрифт Брайля, аудіокниги, великоформатний друк, адаптовані цифрові версії) без дозволу правовласників. Це суттєво розширює можливості бібліотек для обслуговування незрячих та слабоворих користувачів.

Міжнародні стандарти та рекомендації розробляє Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА) спільно з ЮНЕСКО. Серед ключових документів – Маніфест ІФЛА/ЮНЕСКО про публічні бібліотеки (оновлений у 2022 році) та рекомендації щодо розвитку публічних бібліотек. ІФЛА наголошує, що бібліотеки мають бути відкритими, доступними та інклюзивними просторами, які сприяють реалізації Цілей сталого розвитку ООН (зокрема Цілі 4 – якісна освіта, Цілі 10 – зменшення нерівності). Рекомендації передбачають адаптацію фондів, приміщень, послуг, цифрових ресурсів, навчання персоналу та співпрацю з громадськими організаціями осіб з інвалідністю. Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА) розробила низку конкретних рекомендацій щодо інклюзивних бібліотек, серед яких особливо важливими є «Маніфест ІФЛА про Інтернет» та «Принципи ІФЛА щодо бібліотечного обслуговування людей з обмеженими можливостями» [93]. Ці документи встановлюють професійні стандарти доступності бібліотечних послуг, охоплюючи фізичний доступ до приміщень, доступність цифрових ресурсів, адаптовані формати матеріалів та підготовку персоналу. UNESCO також активно просуває концепцію бібліотек як інклюзивних громадських просторів через свої програми та рекомендації, зокрема «Маніфест ЮНЕСКО про публічні бібліотеки» підкреслює

необхідність надання послуг усім членам суспільства незалежно від їхніх особливостей.

Україна як учасниця міжнародних угод імплементувала їхні положення у національне законодавство. Конституція України гарантує рівність усіх громадян перед законом і забороняє дискримінацію, що створює фундамент для інклюзивної політики в усіх сферах, включно з бібліотечною справою. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» встановлює правові, економічні та організаційні засади соціальної захищеності осіб з інвалідністю та спрямований на забезпечення їм рівних з іншими громадянами можливостей, зокрема у доступі до освіти, культури та інформації [23].

Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» визначає основи функціонування бібліотечної системи країни та передбачає забезпечення доступності бібліотечних послуг для всіх категорій користувачів, а також гарантує право користувачів з вадами зору та іншими особливими потребами на спеціальні форми обслуговування (наприклад, літературу спеціальних форматів) [42].

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» також містить положення про доступність інформації, що має значення для розробки інклюзивних бібліотечних сервісів українською мовою [22].

Державні будівельні норми ДБН В.2.2–17:2006 «Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення» встановлюють технічні вимоги до облаштування бібліотечних приміщень, включаючи пандуси, ліфти, розширені дверні прорізи, спеціальні санвузли та інші елементи безбар'єрного середовища [14].

Постанова Кабінету Міністрів України № 72 від 06.02.2019 «Про затвердження Державних соціальних нормативів забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні» – прямо вимагає, щоб будівлі, приміщення

та прибудинкова територія бібліотек були доступними для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп [43].

Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю (розпорядження КМУ № 285–р від 07.04.2021) – містить заходи щодо доступності культурних послуг, включаючи бібліотечні[44].

Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року визначає конкретні заходи щодо забезпечення фізичної, інформаційної та комунікаційної доступності об'єктів інфраструктури, до яких належать і бібліотеки. Ця стратегія передбачає поетапну адаптацію існуючих бібліотечних закладів та обов'язкове дотримання принципів універсального дизайну при будівництві нових.

Додатково діють програми та ініціативи Міністерства культури та інформаційної політики України, Української бібліотечної асоціації (УБА), спрямовані на створення безбар'єрного середовища та «Мапи доступності» закладів культури.

Професійні стандарти бібліотечного обслуговування людей з особливими потребами охоплюють декілька ключових напрямів.

Секція УБА «Бібліотека – на допомогу особам з інвалідністю та людям похилого віку» розробляє настанови, проводить навчання та присуджує відзнаку «Інклюзивна бібліотека» за критеріями: фізична та інформаційна доступність, адаптовані ресурси, інноваційні методи обслуговування, навчання персоналу. Професійний стандарт «Бібліотекар» (затверджений у 2025 році) включає компетентності з інклюзивного обслуговування. Методичні рекомендації Міністерства культури (2025) підкреслюють принципи інклюзивності в поліфункціональних просторах бібліотек: дослідження потреб громади, універсальний дизайн, навчання персоналу, партнерства з ГО осіб з інвалідністю[7].

Стандарти комплектування фондів передбачають наявність матеріалів у доступних форматах: книги шрифтом Брайля, аудіокниги, «говорячі» книги,

видання з великим шрифтом, видання з адаптованим контентом для людей з інтелектуальними порушеннями, тактильні книги для дітей та дорослих. Сучасні бібліотеки також мають забезпечувати доступ до електронних ресурсів, сумісних з програмами екранного доступу та іншими асистивними технологіями.

Стандарти організації бібліотечного простору включають дотримання принципів універсального дизайну, що означає створення середовища, зручного для використання максимально широким колом людей без потреби спеціальної адаптації. Це передбачає широкі проходи між стелажми для пересування на інвалідних візках, стелажі та каталоги на доступній висоті, адекватне освітлення та контрастність, акустичне облаштування для людей з порушеннями слуху, тактильну навігацію та інформаційні покажчики, зони відпочинку та робочі місця з можливістю регулювання.

Технологічні стандарти передбачають обладнання бібліотек спеціальними технічними засобами: комп'ютери з програмами екранного доступу, брайлівські дисплеї та принтери, збільшувачі зображення та електронні лупи, FM–системи для людей з порушеннями слуху, спеціалізоване програмне забезпечення для читання та навігації. Важливим аспектом є доступність веб–сайту бібліотеки відповідно до міжнародних стандартів WCAG (Web Content Accessibility Guidelines), що забезпечує можливість користування онлайн–ресурсами для людей з різними формами інвалідності[130].

Стандарти кваліфікації персоналу є критично важливими для ефективного інклюзивного обслуговування. Бібліотекарі мають володіти знаннями про різні типи інвалідності та особливі потреби, навичками комунікації з людьми з різними порушеннями, уміннями використовувати асистивні технології та адаптовані формати, розумінням принципів універсального дизайну та доступності. Професійні асоціації бібліотекарів

розробляють навчальні програми та проводять тренінги з інклюзивного обслуговування, що підвищує професійну компетентність фахівців.

Стандарти обслуговування також включають індивідуальний підхід до кожного користувача, надання консультацій щодо використання спеціального обладнання та ресурсів, організацію культурних та освітніх заходів у доступних форматах, співпрацю з організаціями людей з інвалідністю для постійного вдосконалення послуг, проведення моніторингу та оцінки ефективності інклюзивних практик.

Таким чином, правові та нормативні основи створення інклюзивного бібліотечного простору формують комплексну систему вимог і рекомендацій, що охоплює міжнародні зобов'язання, національне законодавство та професійні стандарти. Дотримання цих норм дозволяє бібліотекам стати справді доступними для всіх членів суспільства, реалізуючи фундаментальне право кожної людини на доступ до інформації, знань та культури незалежно від її фізичних чи когнітивних особливостей.

1.3. Компоненти інклюзивного бібліотечного середовища

Інклюзивне бібліотечне середовище – це комплексна система, яка забезпечує рівний, безбар'єрний доступ до інформації, культури та послуг для всіх відвідувачів, незалежно від їхніх фізичних можливостей, віку чи інших особливостей. Воно базується на принципах універсального дизайну, рекомендаціях ІФЛА та ЮНЕСКО, а також на українському законодавстві, зокрема ДБН В.2.2–40:2018 та методичних настановах Міністерства культури та інформаційної політики[15;49].

Спочатку створюється архітектурна та фізична доступність, яка усуває перешкоди для маломобільних груп населення. Це означає облаштування пандусів з правильним ухилом, широких дверей, автоматичних входів, ліфтів з голосовим супроводом і маркуванням Брайлем, адаптованих санвузлів із поручнями та контрастним оформленням зон. Меблі розміщуються так, щоб

проходи були достатньо широкими, стелажі – невисокими, а освітлення – рівномірним, без відблисків і тіней, з акустичним комфортом.

Фізичний компонент інклюзії охоплює повну безбар'єрність шляху відвідувача: від архітектурної доступності входу та прилеглої території до внутрішньої логістики залів. Вона передбачає облаштування безбар'єрного простору, де кожен відвідувач може вільно пересуватися та користуватися всіма приміщеннями. Це включає наявність пандусів, ліфтів, широких дверних прорізів, адаптованих санітарних вузлів, тактильної плитки для людей з порушеннями зору, а також зручного розташування меблів та обладнання. Важливим аспектом тут виступає також сенсорна доступність. Вона реалізується через систему тактильної навігації, контрастне кольорове зонування та належне освітлення, що допомагає орієнтуватися людям із порушеннями зору, а також створення зон сенсорного розвантаження, критично важливих для відвідувачів із розладами аутистичного спектра.

Інформаційний складник інклюзії передбачає трансформацію традиційних бібліотечних фондів у мультимодальну систему. Інформаційна доступність робить зміст документів придатним для сприйняття різними способами. Це означає впровадження асистивних технологій, таких як програми екранного доступу, електронні лупи та спеціалізоване програмне забезпечення для перетворення тексту в мовлення.

Важливою складовою інклюзивного середовища є впровадження принципів універсального дизайну, закріплених у Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Цей підхід вимагає від бібліотеки трансформації інформаційного простору через мультимодальність. Технологічна адаптація фондів передбачає інтеграцію асистивних рішень: від встановлення ліцензійного програмного забезпечення (наприклад, скрінрідерів NVDA або JAWS) до забезпечення доступу до ресурсів у форматі DAISY або мовою «легкого читання» (Easy-to-read). Остання є ключовою для залучення до читання осіб із розладами когнітивного спектра, що розширює соціальну базу бібліотеки.

Рівний доступ до знань забезпечується через наявність документів альтернативними форматами. Бібліотека поповнює фонди виданнями шрифтом Брайля, рельєфно–крапковими книгами, великоформатними текстами, аудіокнигами в форматах DAISY чи MP3, електронними версіями з тегами для екранних читачів. Дитячі видання доповнюються сенсорними елементами, віммельбухами та казкотерапевтичними матеріалами. Завдяки Маракесьькому договору бібліотеки можуть вільно конвертувати твори в доступні формати без порушення авторських прав.

Комунікативна доступність забезпечує ефективне спілкування та взаємодію. Персонал проходить навчання з основ жестової мови, принципів простої мови та емпатійного підходу. Простір маркується візуальними піктограмами, тактильними вказівниками та контрастними табличками. Доступні кнопки виклику, аудіогіди, супровід волонтерами, а заходи проводяться з перекладом жестовою мовою чи читанням з каністерапією. Комунікативна доступність також передбачає навчання персоналу особливостям спілкування з різними категоріями користувачів, що потребують індивідуального підходу.

Важливою є соціальна та психологічна доступність, яка формує атмосферу прийняття, безпеки та рівності. Це створення толерантного середовища, де кожен відвідувач відчувається комфортно незалежно від своїх фізичних, інтелектуальних чи соціальних особливостей. Важливими аспектами є підвищення обізнаності персоналу про потреби різних груп користувачів, формування позитивного ставлення до різноманітності, організація інклюзивних заходів та програм, що сприяють соціальній інтеграції. Психологічна доступність також означає відсутність стигматизації та дискримінації, створення безпечного простору для всіх.

Бібліотека стає «третім місцем» – відкритим хабом, де немає поділу на «звичайних» і «особливих» відвідувачів. Тут панує толерантна культура, антидискримінаційні правила, емоційна безпека. Люди з інвалідністю та без неї спільно беруть участь у майстер–класах, клубах, волонтерських проєктах.

Партнерство з громадськими організаціями допомагає враховувати реальні потреби під час планування.

Нарешті, технологічна доступність інтегрує сучасні інструменти: комп'ютери з програмами JAWS, NVDA, ZoomText, дисплеями Брайля, інтерактивні панелі, планшети з текст-to-speech, окуляри віртуальної реальності. Технологічна доступність також охоплює веб-сайт бібліотеки, який має відповідати стандартам доступності, мобільні додатки з функціями адаптації інтерфейсу, електронні каталоги з можливістю голосового пошуку та інші цифрові інструменти, що розширюють можливості користувачів з різними потребами. Сайт і електронний каталог мають відповідати стандартам WCAG 2.1 – з високим контрастом, альтернативними текстами та клавіатурною навігацією. Wi-Fi, зарядні станції та доступ до цифрових ресурсів роблять бібліотеку повноцінно інклюзивною в цифрову епоху.

Усі ці компоненти тісно пов'язані між собою та реалізуються комплексно. Успішні приклади, як Сенсотека у Львові, Херсонська обласна бібліотека чи Запорізька центральна міська, показують, що справжня інклюзія – це не окремі покращення, а цілісне середовище, де кожен відвідувач відчувається потрібним, захищеним і повністю залученим. Постійний моніторинг потреб громади, навчання персоналу та партнерства забезпечують стає функціонування такого простору.

Окрім технічних характеристик, змістовне наповнення інклюзії визначається рівнем професійної компетентності персоналу. Відповідно до стандартів безбар'єрності, бібліотечний фахівець має володіти навичками «розумного пристосування» – індивідуального підходу до кожного користувача для усунення конкретних бар'єрів у спілкуванні. Соціально-комунікативний компонент включає знання етикету взаємодії, розуміння специфіки різних нозологій та здатність модерувати інклюзивні заходи, де забезпечується рівноправна участь усіх категорій громади. Таким чином, інклюзивне середовище бібліотеки постає як цілісний соціально-технологічний комплекс,

що гарантує право на інформацію та інтеграцію в культурний простір без жодної дискримінації.

Висновки до першого розділу

Теоретичне дослідження засад інклюзивності в бібліотечній справі дозволяє сформулювати низку висновків.

Встановлено, що сучасна концепція бібліотечної інклюзії охоплює не лише фізичну та інформаційну доступність, а й соціальну, комунікативну, культурну та цифрову складові. Це розширення є принципово важливим, оскільки визначає масштаб трансформацій, необхідних для реального, а не декларативного забезпечення інклюзивності бібліотечного обслуговування.

Проведений аналіз засвідчує, що інклюзія набуває повноцінного змісту лише у взаємозв'язку з суміжними поняттями – доступністю, різноманітністю, рівністю та соціальною справедливістю.

Аналіз правових та нормативних основ інклюзивного бібліотечного простору виявив розгалужену багаторівневу систему регулювання, що охоплює міжнародний, регіональний та національний рівні. На міжнародному рівні ключову роль відіграють Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006), Маракеський договір ВОІВ (2013) та документи ІФЛА, що формують нормативне підґрунтя та ціннісну рамку бібліотечної інклюзії. На регіональному рівні Директиви ЄС про доступність веб-сайтів, Акт про доступність (2019) та Стратегія ЄС щодо прав осіб з інвалідністю (2021–2030) зобов'язують держави-члени до конкретних кроків із забезпечення доступності цифрового простору та публічних установ.

Систематизація компонентів інклюзивного бібліотечного середовища дозволила виокремити п'ять взаємопов'язаних складових: фізичну доступність (архітектурне середовище та обладнання); інформаційну доступність (фонди, формати та ресурси); соціальну доступність (персонал, комунікація та організаційна культура); цифрову доступність (технологічна інфраструктура та онлайн-сервіси); програмну доступність (заходи, послуги та програми).

Таким чином, теоретичний фундамент, закладений у першому розділі, окреслює інклюзивну бібліотеку як інститут, що реалізує принцип рівної гідності та повноцінної участі через системне усунення бар'єрів у фізичному, інформаційному, цифровому та соціальному вимірах. Ці теоретичні положення слугують концептуальною рамкою для аналізу світового досвіду та окреслення перспективи розвитку інклюзивності в бібліотечній сфері України у наступних розділах дослідження.

РОЗДІЛ 2. СВІТОВИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНИХ БІБЛІОТЕЧНИХ ПРОСТОРІВ

2.1. Інноваційні практики інклюзії в бібліотеках провідних країн світу

Сучасна бібліотека перестала бути виключно сховищем книг і трансформувалася у відкритий громадський простір, покликаний забезпечити рівний доступ до інформації, культури та навчання для всіх категорій населення. Інклюзія як принцип публічної бібліотечної діяльності набуває дедалі більшого практичного наповнення: провідні країни світу формують системні підходи до обслуговування людей з особливими потребами, представників мовних меншин, літніх осіб, дітей із порушеннями розвитку та інших уразливих груп. Вивчення цього досвіду є необхідною передумовою вдосконалення бібліотечних практик в Україні.

Теоретичну основу світових інклюзивних бібліотечних практик становлять принципи Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю[28], Маракеський договір про доступ до опублікованих творів для осіб з порушеннями зору[32], а також Рекомендації ІФЛА з бібліотечного обслуговування осіб з особливими потребами[91]. Ці документи формують нормативне підґрунтя, на яке спираються національні моделі бібліотечної інклюзії.

Американська модель бібліотечної інклюзії вирізняється передусім законодавчою основою: Закон про американців з інвалідністю (Americans with Disabilities Act, ADA, 1990) зобов'язав усі публічні установи, у тому числі бібліотеки, забезпечити фізичну доступність і рівні умови обслуговування. Протягом понад трьох десятиліть реалізації закону сформувалися стійкі інституційні практики, підкріплені фінансуванням і методичним супроводом з боку Американської бібліотечної асоціації (ALA) [67].

Нью-Йоркська публічна бібліотека (The New York Public Library, NYPL) є визнаним лідером інклюзивних практик. Центр доступних систем NYPL

забезпечує широкий спектр послуг: надання матеріалів за системою Брайля, синтез мовлення, великошрифтні видання, аудіокниги та доступ до Talking Books Library через програму Бібліотеки Конгресу «Книги для сліпих і фізично неповносправних» (NLS/BPH) [109]. Суттєвою складовою є програма «Bard Mobile» – мобільний застосунок для завантаження аудіокниг і книг Брайля для зареєстрованих учасників.

Особливу увагу привертає програма «Andrew Heiskell Braille and Talking Book Library» – спеціалізована бібліотека у складі NYPL, що обслуговує понад 40 000 зареєстрованих читачів з порушеннями зору або фізичними труднощами при читанні. Фонд установи налічує понад мільйон одиниць матеріалів у доступних форматах, а бібліотечні фахівці проходять спеціалізоване навчання для роботи з даною категорією користувачів.

Публічна бібліотека Сіетла (Seattle Public Library) запровадила модель «соціального бібліотекаря» (social worker–librarian), де штатні фахівці з соціальної роботи безпосередньо інтегровані у бібліотечні команди. Практика вирішує проблему обслуговування людей у кризових ситуаціях: осіб без постійного житла, людей з психічними розладами, залежностями та іншими соціальними труднощами. Цей підхід поширився на численні публічні бібліотеки США і став моделлю для міжнародного запозичення [121].

Активно розвивається напрям нейровключення (neurodiversity inclusion). Програма «Sensory Storytime», реалізована у бібліотеках штатів Каліфорнія, Техас та Нью-Йорк, адаптує традиційний формат читань для дітей з розладами аутистичного спектру та сенсорними порушеннями: знижений рівень шуму, спеціальне освітлення, альтернативні сидіння та можливість вільно пересуватися під час заходу. «Тихі години» (quiet hours) для осіб з підвищеною сенсорною чутливістю введені як регулярна практика у щонайменше 200 публічних бібліотеках країни.

Британська модель бібліотечної інклюзії ґрунтується на концепції «бібліотеки як місця» (library as place) і широкому партнерстві з організаціями

громадянського суспільства. Відповідно до стратегії Libraries Connected «Universal Offers», прийнятої у 2019 році, британські публічні бібліотеки зобов'язані реалізовувати чотири базових «пропозиції»: підтримка здоров'я, цифрова грамотність, культурні послуги та підтримка навчання впродовж усього життя. Усі чотири напрями мають виражений інклюзивний вимір[122].

Бібліотечна система міста Бірмінгем (Birmingham Libraries) реалізує комплексну програму «Health Libraries», в рамках якої бібліотеки функціонують як точки «соціального призначення ліків» (social prescribing link). Лікарі загальної практики направляють пацієнтів з хронічними захворюваннями, тривогою та самотністю до бібліотек, де ті можуть брати участь у читацьких клубах, художніх майстернях і цифрових курсах. Оцінювання програми засвідчило зниження звернень до лікарів серед учасників на 28% впродовж шести місяців.

Національна бібліотечна служба Великої Британії (British Library) реалізує програми «Sounds Familiar» та «Living Knowledge Network», які забезпечують доступ до оцифрованих архівних матеріалів у форматах, адаптованих для осіб з різними типами порушень сприйняття. Партнерська мережа охоплює понад 20 регіональних бібліотек та 140 організацій–партнерів.

Провідну роль у розробці методичних стандартів відіграє організація CILIP (Chartered Institute of Library and Information Professionals), яка видає обов'язкові рекомендації з інклюзивного бібліотечного дизайну. Особливу увагу приділено принципам «Easy Read» – спрощеного написання матеріалів для людей з когнітивними порушеннями, а також використанню системи Makaton для комунікації з особами, що мають труднощі з мовленням[74].

Найвищим рівнем системності та забезпеченості ресурсами вирізняється скандинавська модель інклюзивної бібліотеки. У Норвегії, Швеції, Данії та Фінляндії бібліотечна доступність закріплена у національному законодавстві та розглядається як елемент права на участь у культурному житті.

Норвезька центральна бібліотека для осіб з порушеннями читання (Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek, NLB) є флагманом скандинавської моделі. Установа забезпечує всіх громадян країни з дислексією, порушеннями зору та іншими труднощами при читанні безкоштовним доступом до понад 200 000 матеріалів у адаптованих форматах через цифрову платформу *Tibi*. Видатна особливість платформи – можливість самостійної реєстрації: будь-який громадянин, який відчуває труднощі при читанні друкованого тексту, може зареєструватися без медичної довідки, що усуває стигматизацію та бар'єри доступу[111].

Шведська система МТМ (Myndigheten för tillgängliga medier – Агентство доступних медіа) щороку виробляє понад 5 000 нових назв у доступних форматах і обслуговує близько 130 000 користувачів. Характерним є принцип «доступність за замовчуванням»: нові державні публікації зобов'язані виходити одночасно у стандартному та адаптованому форматах[106].

Данська публічна бібліотека Dokk1 у Орхусі, відкрита у 2015 році, стала архітектурним взірцем інклюзивного бібліотечного простору. Будівля розроблена з урахуванням принципів універсального дизайну: відсутність порогів, широкі проходи, тактильна навігація, автоматичні двері та ліфти, облаштовані кімнати для матері та дитини, простори для тихого відпочинку. Цифрова інфраструктура передбачає інтерфейси з підтримкою альтернативного введення для осіб із руховими порушеннями[76].

Фінляндія першою у світі прийняла Закон про публічні бібліотеки (2016, оновлення в 2017 році), в якому мета «просування рівних можливостей для освіти та культури» є конституційно закріпленим завданням бібліотечної системи. Закон зобов'язує бібліотеки активно виявляти та залучати тих, хто не користується бібліотечними послугами через різноманітні бар'єри. Цей підхід «виходу назустріч» (outreach) реалізується через бібліобуси, мобільні служби, партнерство з будинками піклування та установами для людей з інвалідністю.

Бібліотечна інклюзія у Німеччині та Австрії набула особливої актуальності у контексті масової міграції та інтеграції біженців і переселенців.

Публічні бібліотеки позиціонуються як «третє місце» (третє після дому і роботи) для нових членів суспільства.

Міська бібліотека Штутгарта (Stadtbibliothek Stuttgart) реалізує програму «Willkommen in der Bibliothek» («Ласкаво просимо до бібліотеки»), орієнтовану на осіб з міграційним досвідом. Програма включає навчання мови на базі бібліотеки, культурні медіатори–волонтери, багатомовне маркування у приміщенні та фонди на 35 мовах. Суттєво, що бібліотека надає безкоштовний доступ до цифрових мовних платформ (Rosetta Stone, Duolingo для навчальних закладів) без запити посвідки на проживання.

Австрійська бібліотечна асоціація (Büchereiverband Österreichs) розробила стандарт «barrierefreie Bibliothek» (доступна бібліотека), що охоплює чотири виміри: архітектурний, комунікаційний, організаційний та цифровий. Стандарт є добровільним, однак слугує основою для отримання державних субсидій на розвиток бібліотечної інфраструктури.

Австралійська модель бібліотечної інклюзії має специфічну ціннісну рамку, пов'язану з визнанням культурних прав корінних народів – аборигенів та жителів островів Торресової протоки. Рекомендації ALIA (Australian Library and Information Association) включають протокол «acknowledgement of country» та вимогу щодо представлення матеріалів корінних народів у відповідних форматах і з дотриманням культурних протоколів[69].

Публічна бібліотека штату Вікторія (State Library Victoria) реалізує програму «First Peoples Collections», що забезпечує оцифрування та передачу архівних матеріалів громадам корінних народів. Суттєвою інновацією є принцип «повернення знань»: оцифровані матеріали культурного спадку передаються не лише до загального доступу, але й безпосередньо до відповідних громад у рамках консультативних процесів.

Для подолання географічних бар'єрів широко застосовуються мобільні бібліотечні служби: бібліобуси покривають відстані понад 1 500 кілометрів у сільських районах. Цифровий сервіс «Borrowbox» забезпечує доступ до

електронних книг та аудіокниг для користувачів, які фізично не можуть відвідати бібліотеку, – особливо актуально для мешканців Outback та острівних громад[118].

Своєрідну модель інклюзії, в якій традиційні цінності обслуговування поєднуються з передовими технологічними рішеннями, демонструє японська бібліотечна система. Закон про бібліотеки Японії (1950, із численними поправками) визначає рівний доступ як базовий принцип, проте реалізація цього принципу набула особливого акценту у 2010–х роках у зв'язку зі старінням населення.

Національна бібліотека дієти Японії (National Diet Library) реалізує проєкт «NDL Digital Collections», що надає повний доступ до оцифрованих матеріалів особам з порушеннями зору та труднощами при читанні через захищений цифровий інтерфейс. Технологічною особливістю є інтеграція зі службою синтезу мовлення японською мовою з підтримкою різних діалектів та темпу читання.

Публічна бібліотека міста Такео (Takeo City Library) в префектурі Сага стала піонером партнерства з приватним сектором: бібліотека керується компанією Culture Convenience Club (CCC) з 2013 року[110]. Ця модель, хоч і дискусійна з точки зору бібліотечних цінностей, забезпечила значне розширення годин роботи (365 днів на рік, 9:00–21:00), доступності кафе і зон відпочинку – особливо важливих для літніх відвідувачів.

Порівняльний аналіз інклюзивних практик провідних країн світу дозволяє виокремити ключові закономірності успішних моделей. По–перше, наявність законодавчого підґрунтя та стандартів доступності є необхідною, але не достатньою умовою: реальний прогрес досягається через системний методичний супровід, навчання персоналу та механізми оцінювання. По–друге, найефективніші практики відзначаються міжсекторальним характером: бібліотеки виступають партнерами медичних, соціальних та освітніх установ, а не ізольованими агентами. По–третє, технологічне забезпечення інклюзії –

адаптовані цифрові формати, синтез мовлення, альтернативні інтерфейси – формує критичну інфраструктуру, без якої декларативні зобов'язання залишаються нереалізованими.

Таблиця 2.1.

**Порівняльна характеристика інклюзивних практик у бібліотеках
провідних країн світу**

Країна / система	Ключова модель	Характерні практики	Цільові групи
США (ADA, NYPL, Seattle PL)	Правова доступність + соціальна робота	Talking Books, Sensory Storytime, соціальні бібліотекарі	Особи з інвалідністю, бездомні, нейровідмінні
Велика Британія (Libraries Connected, Birmingham)	Партнерство з охороною здоров'я	Social prescribing, Easy Read, Living Knowledge	Хронічно хворі, особи з когнітивними порушеннями
Норвегія / Швеція / Данія / Фінляндія	Доступність за замовчуванням	NLB, MTM, Dokk1, мобільні служби	Особи з порушеннями зору, дислексія, сільські громади
Німеччина / Австрія	Культурна інтеграція мігрантів	Багатомовні фонди, мовне навчання, «barrierefreie Bibliothek»	Мігранти, біженці, мовні меншини
Австралія (ALIA, State Library Victoria)	Деколоніальна інклюзія	First Peoples Collections, бібліобуси, Borrowbox	Корінні народи, сільські мешканці
Японія (NDL, Takeo City Library)	Технологічні рішення для старіючого суспільства	NDL Digital Collections, синтез мовлення, розширені години роботи	Особи похилого віку, порушення зору

Джерело: систематизовано та узагальнено автором на основі аналізу міжнародного досвіду інклюзивних практик та офіційних звітів провідних бібліотечних мереж світу (2020–2025 рр.).

Важливим спільним елементом розглянутих моделей є пріоритет виходу назустріч користувачу (outreach) над очікуванням його звернення. Мобільні служби, цифрові платформи дистанційного доступу, партнерство з установами соціального захисту – усі ці механізми реалізують принцип активної інклюзії, протиставленої пасивній «наявності доступу».

Для України найбільш релевантними видаються три напрями запозичення:

- скандинавська модель цифрових адаптованих форматів із самостійною реєстрацією без медичного підтвердження;
- британська практика інтеграції соціальних послуг у бібліотечний простір, актуальна в умовах воєнного стану та масового переміщення населення;
- австралійський досвід мобільного обслуговування для сільських та важкодоступних громад.

Разом із тим безпосереднє копіювання будь-якої зарубіжної моделі є недоцільним – необхідна адаптація з урахуванням специфіки українського законодавства, наявних ресурсів та соціокультурного контексту, що розглядається у подальших розділах дослідження.

2.2. Технологічні інновації для забезпечення доступності

Стрімкий розвиток цифрових технологій кардинально змінює можливості бібліотечної інклюзії: те, що ще десятиліття тому потребувало значних спеціалізованих ресурсів, сьогодні реалізується засобами загальнодоступних платформ і пристроїв. Водночас технологічна трансформація породжує нові форми цифрової нерівності, долати які покликані саме бібліотеки. Розглянемо ключові технологічні напрями, що формують сучасний інклюзивний бібліотечний простір: асистивні технології, адаптивні цифрові платформи, штучний інтелект та концепція «розумної» бібліотеки.

Асистивні технології (АТ – assistive technologies) охоплюють широкий спектр пристроїв, програмного забезпечення та допоміжних систем, призначених для подолання функціональних обмежень. У бібліотечному контексті вони поділяються на чотири основних категорії: технології для осіб із порушеннями зору; технології для осіб із порушеннями слуху; технології для осіб із руховими порушеннями; технології для осіб із когнітивними порушеннями та розладами навчання.

Технології для осіб із порушеннями зору становлять найбільш розвинену категорію. Програми екранного читання (screen readers) – JAWS (Job Access With Speech), NVDA (NonVisual Desktop Access), VoiceOver (Apple) та TalkBack (Google) – перетворюють текстовий і графічний контент на мовлення або виводять його на дисплей Брайля. Сучасні бібліотечні каталоги та цифрові платформи зобов'язані відповідати стандарту доступності веб-контенту WCAG 2.1 (Web Content Accessibility Guidelines), що забезпечує їхню сумісність зі screen readers. Провідні бібліотечні системи – WorldCat (OCLC), PRIMO (Ex Libris), Koha – пройшли сертифікацію на відповідність WCAG 2.1, рівень AA[129].

Дисплеї Брайля (refreshable Braille displays) є важливим доповненням до мовленнєвого виведення: вони забезпечують тактильний доступ до тексту і є незамінними для осіб із глухосліпотою. Вартість пристроїв залишається суттєвим бар'єром – від 1 500 до 15 000 доларів США, – проте ряд бібліотек запровадив програми безкоштовної видачі Брайль-дисплеїв у користування, аналогічно традиційному книговидаванню. Зокрема, Los Angeles Public Library підтримує парк із понад 30 дисплеїв різних моделей для видачі читачам.

Програми збільшення екрана (screen magnification software) – ZoomText, MAGic, вбудований інструмент Лупа Windows – забезпечують масштабування зображення в 60 разів. У поєднанні з налаштуванням контрасту, кольорової схеми та розміру курсора ці інструменти дозволяють особам зі слабким зором самостійно використовувати бібліотечні комп'ютерні станції. Сучасні бібліотеки з інклюзивним дизайном обладнують мінімум один комп'ютер на кожні десять стандартних станцій спеціалізованим програмним забезпеченням.

Для осіб із порушеннями слуху ключовими технологіями є індукційні петлі (hearing loops / audio induction loops), FM-системи та інфрачервоні системи підсилення звуку. Індукційна петля – кабель, прокладений по периметру приміщення, – передає аудіосигнал безпосередньо на слуховий апарат чи кохлеарний імплант через телекотушку. Стандарт IEC 60118-4

визначає мінімальні вимоги до якості сигналу. Скандинавські країни запровадили обов'язкове оснащення індукційними петлями всіх публічних приміщень площею понад 100 кв.м, включаючи бібліотеки. У Великій Британії програма «Hearing Loop Standard» охоплює понад 70% публічних бібліотек.

Системи автоматичного субтитрування (automatic speech recognition captioning, ASRC) стали особливо актуальними після переходу значної частини бібліотечних подій у гібридний або цифровий формат. Платформи Zoom, Microsoft Teams та YouTube забезпечують автоматичне субтитрування із точністю 85–92% для стандартної мови, проте для діалектного мовлення та спеціалізованої термінології точність знижується. Ряд бібліотек запровадив верифіковане субтитрування із залученням волонтерів–стенографістів для ключових подій.

Для осіб із руховими порушеннями критичними є альтернативні пристрої введення: трекболи, джойстики, перемикачі, системи управління поглядом (eye-tracking) та голосового управління (Dragon NaturallySpeaking, Windows Speech Recognition). Бібліотечні комп'ютерні станції для осіб із руховими порушеннями мають також враховувати ергономіку: висота столу, що регулюється, кріплення для пристроїв введення, простір для коляски. Стандарт ISO 21542:2011 «Будівництво та будівельні роботи – Доступність та зручність використання» визначає відповідні ергономічні параметри.

Технології для підтримки осіб із когнітивними порушеннями та розладами навчання включають програми підтримки читання (reading support software): Kurzweil 3000, Read&Write Gold, Claro Read. Ці програми поєднують синтез мовлення, підсвічування тексту, словник підказок і функцію перефразування. Вони є особливо ефективними для осіб із дислексією, дисграфією, СДУГ та легкими когнітивними порушеннями. Публічні бібліотеки Канади, Австралії та скандинавських країн надають ліцензований доступ до цих програм через бібліотечні комп'ютерні станції.

Паралельно з апаратними рішеннями розвивається інфраструктура адаптивних цифрових форматів. EPUB 3 – відкритий стандарт електронних

публікацій – підтримує рефлоуючий текст (reflow), налаштування шрифту та розміру, текстово–мовленнєву синхронізацію (Media Overlays) та математичну нотацію (MathML). Ця функціональність робить EPUB 3 де–факто стандартом для доступних електронних книг у більшості національних бібліотечних систем.

Формат DAISY (Digital Accessible Information System) є спеціалізованим стандартом для осіб із порушеннями читання. DAISY 3 та його наступник EPUB 3 з медіа–накладками забезпечують синхронізовану аудіо–текстову навігацію: читач може переміщатися за заголовками, абзацами, сторінками та реченнями, поєднуючи прослуховування та читання тексту. Консорціум DAISY об'єднує понад 90 організацій у 40 країнах і координує розробку стандартів та програмного забезпечення. Безкоштовний програвач EasyReader від Dolphin Computer Access встановлено у понад 2,5 мільйона пристроїв по всьому світу[79].

Платформи цифрового бібліотечного обслуговування вирішальним чином визначають рівень доступності для кінцевого користувача. OverDrive/Libby – найпоширеніша платформа публічних бібліотек для видачі електронних книг та аудіокниг – пройшла сертифікацію WCAG 2.1 AA та підтримує всі основні програми екранного зчитування. Однак дослідження 2022 року, проведене DAISY Consortium, виявило, що значна частина видавничого контенту на платформі не відповідає стандартам доступності через невідповідні метадані та неправильно структуровані файли – відповідальність у цьому випадку лежить на видавцях, а не на платформі[78].

Важливим напрямом є розвиток Linked Data та семантичного вебу в бібліотечних каталогах. Стандарти BIBFRAME 2.0 (бібліографічний фреймворк), Schema.org та RDA (Resource Description and Access) забезпечують машиночитані метадані, що дозволяють асистивним технологіям правильно інтерпретувати та представляти бібліографічні записи. Перехід від MARC–формату до BIBFRAME, що активно здійснюється Бібліотекою Конгресу та

провідними національними бібліотеками, є стратегічно важливим кроком для підвищення доступності[102].

Таблиця 2.2.

Ключові стандарти цифрової доступності в бібліотечній сфері

Стандарт / формат	Повна назва	Сфера застосування	Статус
WCAG 2.1	Web Content Accessibility Guidelines	Веб-інтерфейси каталогів і платформ	ISO/IEC 40500:2012
EPUB 3	Electronic Publication (IDPF/W3C)	Електронні книги та публікації	Чинний міжнародний стандарт
DAISY 3	Digital Accessible Information System	Аудіо-текстові матеріали для осіб з порушеннями читання	ANSI/NISO Z39.86
PDF/UA	PDF Universal Accessibility (ISO 14289)	Доступні PDF-документи	ISO 14289-1:2014
IEC 60118-4	Hearing loops standard	Системи підсилення звуку для слухових апаратів	Чинний міжнародний стандарт
ARIA	Accessible Rich Internet Applications (W3C)	Динамічний веб-контент та застосунки	W3C Рекомендація

Джерело: розроблено автором на основі міжнародних стандартів та нормативних документів

Якісно нові можливості для бібліотечної інклюзії відкриває штучний інтелект (ШІ), автоматизуючи процеси, що раніше потребували значних людських ресурсів або були технічно недосяжними. Водночас впровадження ШІ ставить серйозні питання щодо упередженості алгоритмів, конфіденційності даних та цифрового розриву.

Автоматичне розпізнавання тексту (OCR – Optical Character Recognition) нового покоління, засноване на нейронних мережах, досягає точності понад 99% для стандартних шрифтів і 94–97% для рукописних текстів. Це дозволяє

масово оцифровувати друковані фонди та перетворювати їх на доступні електронні формати. Google Books, Internet Archive та проєкт Europeana використовують глибоке навчання (deep learning) для оцифрування мільйонів томів. Нові алгоритми, зокрема розроблені командою Google Research, здатні відновлювати пошкоджений або частково нечитабельний текст[88].

Автоматичне генерування альтернативного тексту (alt-text) для зображень є критичним для доступності графічного контенту. Модель Azure Computer Vision (Microsoft) та Google Cloud Vision AI забезпечують автоматичний опис зображень із точністю, достатньою для загального розуміння, проте для наукових ілюстрацій, карт та складних схем якість автоматичного опису залишається недостатньою. Бібліотека Конгресу США реалізує гібридну модель: автоматичний alt-text генерується для кожного оцифрованого зображення, а спеціалісти верифікують і доповнюють описи для матеріалів підвищеної складності[104].

Системи рекомендацій (recommender systems) на основі ШІ здатні персоналізувати бібліотечні послуги з урахуванням потреб доступності: пропонувати матеріали у форматі, підтримуваному асистивними технологіями конкретного користувача; враховувати читацьку складність тексту для осіб з когнітивними порушеннями; фільтрувати результати за ознакою наявності аудіоверсії або спрощеного варіанту. Пілотні проєкти таких систем реалізовані у Нідерландській публічній бібліотечній системі (Openbare Bibliotheken Nederland) та Національній бібліотеці Сінгапуру[112].

Великі мовні моделі (LLMs – Large Language Models) відкривають можливість автоматичного спрощення тексту (text simplification) для осіб із когнітивними порушеннями та людей, для яких мова документа не є рідною. Дослідження 2023 року, проведене університетами Аалто та Гельсінкі, продемонструвало, що GPT-4 успішно спрощує фінські академічні тексти до рівня читацької складності B1–B2 (за CEFR) зі збереженням 89% ключового

змісту. Публічні бібліотеки Фінляндії та Естонії тестують інтеграцію подібних інструментів у веб–інтерфейс каталогу[64].

Чат–боти та віртуальні бібліотечні асистенти на основі ШІ забезпечують цілодобовий довідковий сервіс, адаптований до потреб різних груп користувачів. «Lea» – чат–бот Публічних бібліотек Копенгагена – підтримує спілкування спрощеною датською мовою, жестовою мовою (через відеоінтерфейс) та 14 мовами іммігрантських громад [76]. Чат–бот «BiblioBot» Національної бібліотеки Франції забезпечує доступний інтерфейс для осіб із когнітивними порушеннями завдяки підтримці режиму FALC (Facile à Lire et à Comprendre – легко читати і розуміти) [72].

Попри значний потенціал, впровадження ШІ в бібліотечну інклюзію пов’язане з серйозними ризиками. Алгоритмічна упередженість (algorithmic bias) є задокументованою проблемою: системи розпізнавання мовлення демонструють нижчу точність для діалектного мовлення, акцентованої мови та осіб із мовленнєвими порушеннями. Системи рекомендацій можуть відтворювати та посилювати існуючу нерівність доступу. ІФЛА та ALA наголошують на необхідності аудиту алгоритмів на предмет рівності та регулярного тестування із залученням представників цільових груп [91; 66].

Для підвищення зручності та доступності бібліотечного середовища використовується концепція «розумної бібліотеки» (smart library), яка передбачає інтеграцію технологій Інтернету речей (IoT), сенсорних систем та автоматизованих процесів. В інклюзивному вимірі ця концепція реалізується через кілька напрямів.

Системи навігації для осіб з порушеннями зору, що базуються на технологіях Bluetooth Low Energy (BLE) та UWB (Ultra–Wideband), дозволяють орієнтуватися у бібліотечному просторі за допомогою смартфона та спеціалізованих застосунків. Проєкт «Microsoft Seeing AI» у поєднанні з мережею Bluetooth–маяків (iBeacons), встановлених у бібліотеці, забезпечує аудіоопис приміщення: «ви знаходитесь у читальному залі, стелажі праворуч –

розділ 500 (природничі науки), каталожний термінал – 12 кроків прямо». Подібні системи встановлені у Національній бібліотеці Сінгапуру, Бібліотеці Koninklijke в Нідерландах та Центральній публічній бібліотеці Торонто [103].

RFID–технології (Radio Frequency Identification) у поєднанні з мобільними застосунками дозволяють особам із порушеннями зору самостійно ідентифікувати книги на полицях: піднісши смартфон до корінця, користувач отримує аудіоповідомлення з назвою та автором твору. Бібліотека Сент–Луїса (Saint Louis Public Library) запровадила цю технологію у 2021 році, і вона виявилася особливо затребуваною серед користувачів старшого віку[114].

Автоматизовані системи регулювання мікроклімату та освітлення з можливістю персоналізованого управління через смартфон або голосового асистента підвищують комфорт для осіб із сенсорними порушеннями, мігренню та підвищеною чутливістю до світла. «Розумні» зони зниженого шуму (quiet zones) з акустичними панелями та системами моніторингу рівня шуму реалізовані у нових будівлях бібліотек Хельсінкі (Oodi), Стокгольма та Осло.

2.3. Програми та проєкти розвитку інклюзивних бібліотечних послуг

Технологічні рішення та законодавчі рамки реалізуються через конкретні програми і проєкти – як міжнародні, так і національні та локальні. Ці ініціативи є механізмами трансляції інклюзивних цінностей у практику бібліотечного обслуговування, апробації інновацій та масштабування успішних моделей. Систематизуємо найбільш значущі програми за рівнем охоплення та тематичним фокусом.

Програма ІФЛА «Library Services to People with Special Needs» (LSPN) є найавторитетнішою міжнародною платформою для розвитку бібліотечної інклюзії. Секція LSPN розробляє рекомендації, організовує обмін досвідом між бібліотечними асоціаціями 95 країн та здійснює моніторинг реалізації права на бібліотечний доступ для уразливих груп. Особливе значення мають «Guidelines for Library Services to Persons with Dementia» (2007, оновлено 2017), «Guidelines

for Library Services for People with Mental Disorders» (2009) [90] та «Guidelines for Easy-to-Read Materials» (1997, 4-те видання 2010) [89].

Програма «Books for All» Консорціуму DAISY, реалізована спільно з міжнародними видавцями та бібліотечними системами, ставить за мету забезпечення паралельного виходу всіх нових видань у доступних форматах. Станом на 2024 рік до програми приєдналися понад 200 видавництв та 45 національних бібліотечних систем. Ключовим механізмом є платформа «Accessible Books Consortium (ABC) Global Book Service» – міжнародна база даних доступних книг, що дозволяє бібліотекам країн з обмеженими ресурсами отримувати матеріали у адаптованих форматах без їхнього повторного виробництва/

Маракеський договір ВОІВ (Marrakesh Treaty, 2013), що набрав чинності у 2016 році, є революційним міжнародним механізмом: він зобов'язує держав-учасниць закріпити у національному авторському праві виняток, що дозволяє виробництво та транскордонний обмін екземплярами творів у форматах, доступних для осіб із порушеннями читання, без виплати авторської винагороди. Станом на 2024 рік договір ратифікували 95 держав, у тому числі всі країни ЄС. Україна ратифікувала Маракеський договір у 2022 році [32].

Програма ЮНЕСКО «Information for All Programme» (IFAP) реалізує окремий напрям «Доступ до інформації для людей з особливими потребами», що передбачає фінансування пілотних проєктів в країнах, що розвиваються, розробку методичних матеріалів та підготовку фахівців. Особливу роль відіграє субпрограма «Community Multimedia Centres», яка забезпечує мультимедійний доступ до інформації у громадах із низьким рівнем писемності[124].

Програма ЄС «Creative Europe» фінансує широкий спектр проєктів культурної інклюзії, включаючи бібліотечні ініціативи. Проєкт «Inclusive Libraries for Inclusive Cities» (ILIC) за участі бібліотечних систем Праги, Варшави, Відня та Барселони (2019–2022) розробив спільну методологію оцінювання інклюзивності публічних бібліотек та пілотував комплекс практик: «тихі години», сенсорні кімнати, спрощені путівники бібліотекою у форматі

Easy Read та мультимовне обслуговування. Результати проєкту опубліковані у вигляді відкритого методичного посібника та впроваджуються у бібліотеках 14 країн ЄС[77].

Проєкт «ENABLE» (European Network for Accessible Libraries), фінансований за програмою Еразмус+, об'єднав 12 бібліотечних шкіл та асоціацій для розробки уніфікованої навчальної програми з інклюзивного бібліотечного обслуговування. Програма «ENABLE Curriculum» охоплює 120 навчальних годин та адаптована до систем підготовки бібліотечних фахівців Польщі, Румунії, Португалії та Литви. Суттєвою є компонента практичного навчання за участі осіб з різними типами потреб як ко–тренерів [82].

Мережа Europeana реалізує програму «Europeana Accessibility», спрямовану на забезпечення доступності агрегованого культурного контенту понад 3 000 установ–партнерів – музеїв, архівів та бібліотек. Програма передбачає обов'язковий аудит доступності інтерфейсу та розробку інструментів для перевірки доступності метаданих. Окремим напрямом є проєкт «Accessible Europeana Stories» – колекція адаптованих текстів і аудіоматеріалів на основі оцифрованого культурного спадку[85].

Серед національних програм виділяється американська «National Library Service for the Blind and Print Disabled» (NLS/BPH), що функціонує під егідою Бібліотеки Конгресу з 1931 року. Програма обслуговує понад 800 000 зареєстрованих читачів через мережу 100 кооперативних бібліотек у всіх 50 штатах. Щорічний бюджет програми перевищує 70 мільйонів доларів. З 2019 року здійснено перехід від фізичних носіїв (спеціальні касети та картриджі) до цифрової платформи «BARD» (Braille and Audio Reading Download), яка нараховує понад 120 000 назв у цифровому форматі[109].

Британська програма «Reading Well», що фінансується благодійним фондом The Reading Agency та реалізується через публічні бібліотеки, базується на концепції «бібліотерапії» (bibliotherapy). Програма включає три компоненти: «Books on Prescription» – рекомендовані лікарями книги з ментального

здоров'я; «Reading Well for Teens» – для підлітків з емоційними труднощами; «Reading Well for Dementia» – для осіб з деменцією та їхніх опікунів. Програма охоплює понад 3 000 бібліотечних відділень, і дослідження засвідчують, що 82% учасників оцінюють її як корисну для самоцуття [120].

Австралійська програма «Libraries for Life» (штат Новий Південний Уельс) є зразком державно–муніципального партнерства: уряд штату фінансує методичний супровід та спеціалізовані ресурси, тоді як реалізацію здійснюють муніципальні бібліотечні системи. Програма охоплює чотири стратегічних пріоритети: ранній розвиток дитини, цифрова грамотність, добробут громади та підтримка корінних народів. Інклюзивний компонент передбачає обов'язкове навчання персоналу, оновлення будівельних стандартів та формування спеціалізованих фондів [117].

Нідерландська програма «Bibliotheek op School» поєднує шкільну та публічну бібліотечні системи у спільному просторі, забезпечуючи інклюзивний доступ для дітей з особливими освітніми потребами безпосередньо у шкільному середовищі. Програма охоплює понад 70% початкових шкіл країни і демонструє значне скорочення розриву в читацькій компетентності між дітьми з різним соціально–економічним статусом [71].

Окремим і особливо актуальним для України напрямом є розвиток інклюзивних бібліотечних послуг в умовах збройного конфлікту та вимушеного переміщення населення. Міжнародний досвід демонструє низку ефективних моделей.

Під час збройного конфлікту в колишній Югославії (1991–1995) бібліотека Сараєво продовжувала роботу в умовах облоги, забезпечуючи культурний простір та інформаційний доступ для населення. Цей досвід ліг в основу розробки стандартів ІФЛА щодо діяльності бібліотек у надзвичайних ситуаціях [95].

Програма УВКБ ООН «Libraries in Displacement» реалізується у таборах для вимушених переселенців у Йорданії, Кенії, Туреччині та ряді інших країн. Бібліотеки у таборах виконують потрійну функцію: забезпечення доступу до

інформації та освітніх ресурсів; соціально–психологічна підтримка через читання та культурні заходи; збереження мовної та культурної ідентичності. Мобільні «бібліобуси», оснащені планшетами та книжковими фондами мовами переселенців, обслуговують людей, нездатних фізично відвідати стаціонарну бібліотеку[126].

Таблиця 2.3.

**Систематизація провідних програм і проєктів
інклюзивних бібліотечних послуг**

Програма / проєкт	Рівень	Організатор	Цільова група	Ключовий результат
ІФЛА LSPN Guidelines	Міжнародний	ІФЛА	Усі уразливі групи	Стандарти обслуговування
DAISY / ABC Global Book Service	Міжнародний	Консорціум DAISY / VOİB	Особи з порушеннями читання	800 000+ книг у доступних форматах
Маракеський договір	Міжнародний	VOİB	Особи з порушеннями читання	Транскордонний обмін адаптованими матеріалами
ІЛІС (Creative Europe)	Загально–європейський	ЄС / міські бібліотеки	Нейровідмінні, мовні меншини	Методологія оцінювання інклюзивності
NLS/BPH (BARD)	Національний (США)	Бібліотека Конгресу	Особи з порушеннями зору та читання	800 000 читачів, 120 000 назв
Reading Well (Велика Британія)	Національний (Велика Британія)	The Reading Agency	Ментальне здоров'я, деменція	3 000+ бібліотек, 82% задоволеність
Бібліотека відкрита для всіх (Польща)	Національний (Польща)	Публічна бібліотека Варшави	Українські переселенці	5 000+ україномовних видань, цифровий доступ

Джерело: власна розробка на основі моніторингу актуальних інклюзивних програм (2022–2024 рр.)

Польська публічна бібліотека Варшави після 2022 року реалізує програму обслуговування українських переселенців «Бібліотека відкрита для всіх»:

безкоштовна реєстрація для громадян України, україномовний персонал і волонтери, фонд україномовних видань понад 5 000 одиниць, цифровий доступ до українських ресурсів та спеціальні заходи для дітей. Програма є взірцем оперативної адаптації бібліотечних послуг до потреб нових громад і може слугувати моделлю для реінтеграційних програм в самій Україні[70].

Проте жодна технологія та жодна програма не є ефективними без відповідної підготовки персоналу. Міжнародний досвід демонструє, що організаційна культура бібліотеки є вирішальним чинником реального, а не декларативного забезпечення інклюзії.

Програма «Disability Confident Libraries» у Великій Британії є добровільною схемою сертифікації, яка стимулює бібліотеки до системного вдосконалення практик роботи з персоналом щодо питань інвалідності. Три рівні сертифікації (Committed, Employer, Leader) передбачають аудит практик найму, навчання та підтримки персоналу з інвалідністю, а також оцінювання якості послуг для відповідних груп. Близько 400 публічних бібліотек Великої Британії пройшли сертифікацію першого або другого рівня[122].

Американська асоціація бібліотек реалізує програму «Libraries Transforming Communities» (LTC), що навчає бібліотечних фахівців методам фасилітації та залучення громади до визначення бібліотечних пріоритетів. Особлива увага приділяється роботі з «невидимими» групами – особами, які традиційно не є активними бібліотечними користувачами. Понад 10 000 бібліотечних фахівців пройшли навчання за цією програмою [67].

Проект «Nothing About Us Without Us» (NAUWU), реалізований Шотландською бібліотечною асоціацією спільно з організаціями осіб з інвалідністю, ставить принцип спів-дизайну (co-design) у центр розвитку бібліотечних послуг. Особи з різними типами потреб залучаються не як «цільова аудиторія», а як повноправні учасники планування, реалізації та оцінювання бібліотечних ініціатив. Методологія NAUWU визнана найкращою практикою ІФЛА і рекомендована до впровадження у бібліотечних системах ЄС [115].

Висновки до другого розділу

Проведений аналіз засвідчує, що сучасна бібліотечна інклюзія є багатовимірним феноменом, в якому органічно поєднуються нормативний, технологічний, програмний та організаційний виміри. Жоден із цих вимірів не є достатнім сам по собі: законодавчі зобов'язання без технологічного забезпечення залишаються декларативними; технології без навченого персоналу – невикористаними; програми без системного інституційного підтримання – нестійкими.

Ключовими тенденціями світового досвіду, що мають стратегічне значення для розвитку бібліотечної інклюзії в Україні, є: перехід від моделі «спеціальних послуг» до принципу «доступності за замовчуванням»; розширення мандату бібліотеки від суто інформаційного до соціального та терапевтичного; активне впровадження ІІІ з одночасним збереженням людиноцентричного підходу; залучення осіб з інвалідністю як рівноправних учасників розвитку бібліотечних послуг; міжсекторальна взаємодія як системна умова ефективності.

Систематичне вивчення та адаптація наведених практик є необхідною основою для формування стратегії розвитку інклюзивних бібліотечних просторів в Україні – з урахуванням як унікального вітчизняного контексту, так і нагальних потреб, породжених наслідками збройної агресії. Цей контекст розглядається в наступних розділах дослідження.

РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ІНКЛЮЗИВНОГО БІБЛІОТЕЧНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ

3.1. Сучасний стан інклюзивності українських бібліотек

Питання інклюзивності бібліотек в Україні набуло особливої актуальності в контексті загальнодержавної політики щодо забезпечення рівних прав і можливостей для всіх громадян. Ратифікація Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю у 2009 році [28] стала відправною точкою для системних змін у підходах до організації бібліотечного обслуговування, зумовивши необхідність переосмислення традиційних моделей роботи публічних бібліотек.

Аналіз сучасного стану інклюзивності українських бібліотек передбачає розгляд кількох ключових аспектів: нормативно–правового забезпечення, фізичної доступності приміщень, наявності спеціалізованих фондів та обладнання, підготовки персоналу, а також розвитку цифрових інклюзивних сервісів. Дослідники у цій галузі [20] зазначають, що незважаючи на суттєвий прогрес останніх років, рівень інклюзивності вітчизняних бібліотек залишається нерівномірним і значно варіюється залежно від регіону, типу закладу та фінансових можливостей засновника.

Правову основу інклюзивного бібліотечного обслуговування в Україні складає низка законодавчих актів. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995, зі змінами) [42] закріплює право кожного громадянина на бібліотечне обслуговування та зобов'язує бібліотеки забезпечувати рівний доступ до інформації. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [23] та Закон «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [46] визначають загальні засади забезпечення безбар'єрного доступу до соціально–культурних послуг, до яких належить і бібліотечне обслуговування.

Важливим документом є Державний стандарт «Бібліотека публічна. Вимоги», а також «Методичні рекомендації щодо організації роботи публічної

бібліотеки з людьми з особливими потребами», розроблені Українською бібліотечною асоціацією [34]. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю» [44] передбачає, зокрема, заходи щодо забезпечення доступності інформаційного та культурного середовища для людей з різними формами інвалідності, що безпосередньо стосується і бібліотечної сфери.

Станом на 2025–2026 роки в Україні спостерігається активний прогрес завдяки державним стратегіям, ініціативам Міністерства культури та стратегічних комунікацій (МКІП), Української бібліотечної асоціації (УБА) та міжнародним партнерам (ЮНЕСКО, ПРООН тощо). Законодавчою та стратегічною основою цього процесу є Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року (оновлена розпорядженням КМУ № 294–р від 25.03.2025) [36], яка визначає бібліотеки як ключові об'єкти безбар'єрності та Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання до 2029 року (2024) [45], яка опосередковано впливає на бібліотеки як на освітні простори. УБА запровадила також відзнаку «Інклюзивна бібліотека», яка стимулює заклади до системної роботи.

Забезпечення фізичної доступності бібліотечних приміщень є одним із найскладніших аспектів розвитку інклюзивного середовища в Україні. Значна частина бібліотечних будівель зведена в радянський період і не відповідає сучасним вимогам безбар'єрності. За даними моніторингу Міністерства культури та інформаційної політики України [35], лише близько 30% публічних бібліотек мають облаштовані пандуси, менше 20% – санітарні кімнати, пристосовані для осіб з фізичними обмеженнями, і ще менша частка – ліфти у двоповерхових та вищих будівлях.

Водночас дослідники звертають увагу [61] на те, що поняття фізичної доступності не вичерпується наявністю пандусів і підйомників. До нього належить також достатня ширина дверних прорізів і міжстелажних проходів (не менше 90 см для вільного пересування на інвалідному візку), облаштування

тактильних орієнтирів для осіб з порушеннями зору, наявність петлі індукційного зв'язку для людей зі слуховими апаратами, а також адаптовані робочі місця зі регульованою висотою столів. Повноцінна відповідність цим вимогам залишається радше винятком, ніж нормою для більшості українських бібліотек.

Позитивним прикладом у цьому відношенні є досвід ряду центральних міських бібліотек, реконструйованих або збудованих упродовж 2015–2023 років. Зокрема, модернізована Центральна публічна бібліотека імені Лесі Українки в Києві [18] реалізувала комплексний підхід до безбар'єрності: облаштовано пандуси, платформний підйомник, тактильні підлогові покриття, зону тихого читання та адаптовані читацькі місця. Подібні рішення запроваджено й у Харківській обласній універсальній науковій бібліотеці, Одеській ОУНБ та ряді бібліотек–філій у великих містах.

Наявність спеціалізованих фондів є обов'язковою складовою інклюзивної бібліотеки. В Україні функціонує мережа спеціальних бібліотек для сліпих: Українська бібліотека ім. М. Островського (Київ) та її філії у всіх обласних центрах. Ці заклади формують і зберігають фонди документів у форматах, доступних для осіб з порушеннями зору: книги, виконані шрифтом Брайля, «говорячі книги» на різних носіях, рельєфно–графічні видання [31]. Проте в системі загальнодоступних публічних бібліотек такі матеріали практично відсутні, що фактично унеможлиблює рівноправний доступ незрячих читачів до загальної бібліотечної мережі.

Серед адаптивних технологій, що використовуються в провідних вітчизняних бібліотеках, дослідники виокремлюють [62]: програми екранного зчитування (JAWS, NVDA), програми збільшення зображення на екрані, спеціалізовані клавіатури та маніпулятори, пристрої для відображення шрифту Брайля (брайлівські дисплеї), сканери з функцією розпізнавання тексту та подальшого перетворення на мову. Однак впровадження таких технологій потребує значних фінансових вкладень, що є суттєвою перешкодою для більшості бібліотек, які фінансуються з місцевих бюджетів.

Цифровізація відкрила нові можливості для розширення інклюзивного бібліотечного обслуговування. Розвиток електронних бібліотек, платформ дистанційного доступу та доставки документів дозволяє обслуговувати маломобільних читачів без їх фізичної присутності у бібліотеці. Nationale Digital Library of Ukraine (Електронна бібліотека «Україніка») [60] та Науково–педагогічна електронна бібліотека НАПН України надають доступ до оцифрованих документів через інтернет. Низка публічних бібліотек впровадила послугу «Бібліотека вдома» – доставку літератури додому для читачів, які не можуть самотійно відвідати заклад.

Проте забезпечення доступності веб–сайтів і цифрових ресурсів самих бібліотек залишається проблемним питанням. Відповідно до результатів аудиту веб–доступності, проведеного ГО «Інститут розвитку регіональної преси» спільно з Українською бібліотечною асоціацією [2], більшість сайтів обласних бібліотек України не відповідають стандарту WCAG 2.1 навіть на рівні А (мінімальному), що означає їх непридатність для використання особами з порушеннями зору, слуху або когнітивними особливостями. Найпоширенішими порушеннями є відсутність альтернативних текстових описів до зображень, низький контраст тексту, непослідовна навігація та відсутність субтитрів до відеоконтенту.

Людський чинник є визначальним в реалізації інклюзивного підходу до бібліотечного обслуговування. Компетентність персоналу у роботі з різними категоріями користувачів безпосередньо визначає якість і ефективність надаваних послуг. На думку Т. Ярошенко та В. Бабича [63], підготовка бібліотечних фахівців до роботи в інклюзивному середовищі в Україні залишається недостатньою як на рівні базової освіти у вишах культури і мистецтв, так і в системі підвищення кваліфікації.

Позитивним кроком у розв’язанні цієї проблеми є діяльність Української бібліотечної асоціації, яка з 2017 року реалізує навчальні програми та вебінари з питань інклюзивного обслуговування [58]. У рамках проєкту «Бібліоміст» та низки грантових ініціатив за підтримки посольств США, Польщі та інших

партнерів проводяться тренінги для бібліотечних працівників з основ роботи з людьми з інвалідністю, основ жестової мови, методик роботи з читачами з розладами аутистичного спектру. Однак охоплення цими заходами залишається нерівномірним, і значна частина персоналу бібліотек малих міст і сільської місцевості не має доступу до систематичного навчання з інклюзивних питань.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну у лютому 2022 року суттєво ускладнило розвиток інклюзивних бібліотечних послуг. Низка бібліотечних будівель зазнала пошкоджень або повного руйнування в зонах активних бойових дій, частина закладів евакуйована або тимчасово припинила роботу. Водночас з'явилися нові категорії користувачів з особливими потребами – внутрішньо переміщені особи, ветерани з набутою інвалідністю внаслідок поранень, люди, які отримали травматичний досвід і потребують психологічного супроводу[59]. Це вимагає від бібліотек гнучкого переосмислення своїх інклюзивних стратегій.

У відповідь на нові виклики низка бібліотек розширила дистанційне обслуговування, перемістила частину послуг в онлайн-формат, облаштувала фондосховища та читальні зали в захищених приміщеннях (підвалах, укриттях). Українська бібліотечна асоціація започаткувала програму підтримки бібліотек постраждалих регіонів, яка включає, зокрема, відновлення фондів спеціальних видань та адаптивного обладнання[24]. Ці тимчасові адаптаційні рішення водночас формують новий досвід, який у перспективі може збагатити постійні моделі інклюзивного обслуговування.

Отже, сучасний стан інклюзивності українських бібліотек характеризується суперечливістю: наявністю законодавчої бази та зростаючим усвідомленням проблеми – з одного боку, та значними прогалинами у практичній реалізації інклюзивних принципів – з іншого. Нерівномірний розвиток між столичними і регіональними бібліотеками, між великими і малими містами, між різними типами бібліотечних установ залишається характерною рисою вітчизняної бібліотечної системи. Подолання цих розривів вимагає системних зусиль на державному, регіональному та місцевому рівнях,

а також активного залучення громадянського суспільства і міжнародних партнерів.

3.2. Інноваційні проєкти та ініціативи в українських бібліотеках

Попри складні умови воєнного стану, що суттєво обмежили фінансові та організаційні ресурси бібліотечних установ, українські бібліотеки демонструють стійку тенденцію до розвитку інклюзивних практик. Потреба у формуванні доступного середовища набула якісно нового виміру після 24 лютого 2022 р.: масове вимушене переміщення населення, зростання кількості осіб з набутою інвалідністю внаслідок бойових дій, необхідність реінтеграції ветеранів та адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО) – все це визначило нові пріоритети інклюзивної бібліотечної діяльності [28].

Важливим нормативним підґрунтям для розвитку інклюзивних ініціатив стала Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 р., ухвалена у 2021 р. за ініціативи першої леді Олени Зеленської, а також Стратегія розвитку культури на період до 2030 р., затверджена Кабінетом Міністрів України 28 березня 2025 р. Обидва документи прямо вказують на роль бібліотек як ключових суб'єктів безбар'єрного суспільства [20;42]. Відповідно, регіональні програми розвитку культури дедалі частіше включають статті на придбання асистивного обладнання, ремонт приміщень за принципами універсального дизайну та підготовку персоналу.

Аналіз сучасного стану інклюзивних практик в Україні засвідчує суттєву нерівномірність між регіонами та типами бібліотечних установ: обласні бібліотеки, як правило, мають більший доступ до грантового фінансування та методичного супроводу, тоді як публічні бібліотеки ОТГ у сільських районах нерідко обмежені в ресурсах. Водночас саме проєктна діяльність стала механізмом, що дозволяє долати цей розрив: гранти Українського культурного фонду (УКФ), підтримка Міжнародної організації з міграції (МОМ), програма LEAP «Інтернет для читачів публічних бібліотек» та інші інструменти суттєво розширюють можливості установ [23].

Сучасні інноваційні ініціативи українських бібліотек у сфері інклюзії можна систематизувати за кількома ключовими напрямками.

— Технологічне оснащення. Починаючи з 2022 р. помітно зростає кількість бібліотек, що отримали тифлокомплекси – апаратно–програмні комплекси для осіб із порушеннями зору. Тифлокомплекс, як правило, включає брайлівський дисплей, сканер із функцією розпізнавання тексту, синтезатор мовлення та спеціалізоване програмне забезпечення. Придбання такого обладнання здійснюється переважно за рахунок регіональних бюджетних програм розвитку культури або міжнародної допомоги [56]. Паралельно низка бібліотек отримала відеозбільшувачі, телевізори з функцією субтитрів, а також кнопки виклику персоналу для маломобільних відвідувачів.

— Цифрова та вебдоступність. Відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення функціонування публічних електронних ресурсів» та міжнародного стандарту WCAG 2.1, низка бібліотечних установ вжила заходів для підвищення вебдоступності своїх сайтів і електронних каталогів. Вінницька міська централізована бібліотечна система відкрила куточок з комп'ютером та навушниками для конвертування тексту в аудіоформат; Жмеринська публічна бібліотека реалізує проект «По Чуй/Бач» зі створення спеціалізованих робочих місць для осіб із вадами зору, слуху та мовлення [2]. Дослідження проблематики вебдоступності бібліотек опрацьовано у роботі Б. Донського, опублікованій у часописі «Цифрова платформа» у 2025 р., де обґрунтовано необхідність адаптації вебресурсів публічних бібліотек для потреб осіб з особливими потребами [19].

— Інклюзивне середовище та безбар'єрний простір. Концепція «бібліотеки без бар'єрів» набуває щораз більшого поширення на нормативному та практичному рівнях. Зокрема, Житомирська обласна бібліотека для дітей та юнацтва розробила серію інформаційно–методичних рекомендацій «Бібліотека без бар'єрів – шлях до успішної України», а також у березні 2024 р. провела обласний онлайн–круглий стіл «Безбар'єрність для бібліотек» за участі

представників ОВА, бібліотекарів та методистів з усієї Житомирщини [3]. Полтавська ОУНБ ім. І. П. Котляревського реалізує проєкт «Інклюзивна взаємодія: бути почутим» за підтримки МОМ, у рамках якого обладнано інклюзивний простір зі стаціонарним відеозбільшувачем, принтером для друку шрифтом Брайля та кнопкою виклику [26].

— Соціальні та культурні програми. Бібліотеки дедалі активніше виходять за межі суто інформаційного обслуговування, впроваджуючи арттерапію, лялькотерапію, музикотерапію, каністерапію та інші методи психосоціальної підтримки. Після початку повномасштабного вторгнення ці практики набули особливого значення для роботи з ВПО, дітьми з психотравматичними розладами та сім'ями загиблих військових [13].

Таблиця 3.1.

**Напрями інноваційних інклюзивних ініціатив українських бібліотек
(2020–2025 рр.)**

Напрямок	Приклади	Основні донори / механізми
Асистивне технологічне обладнання	Тифлокомплекси, відеозбільшувачі, брайлівські принтери, телевізори з субтитрами	Регіональні бюджети, МОМ
Цифрова та вебдоступність	Адаптація вебсайтів, аудіозаписи творів, спеціальні робочі місця	LEAP, власні кошти, Мінкульт
Інклюзивний фізичний простір	Сенсотeki, інклюзивні зони, FreeDreams, кнопки виклику	УКФ, міські бюджети, громадські бюджети
Соціально-культурні та терапевтичні програми	Арттерапія, лялькотерапія, каністерапія, розмовні клуби, театр	УКФ, Карітас, МОМ, донори
Обслуговування ВПО та ветеранів	Психосоціальна підтримка, адаптаційні програми, мовні клуби	МОМ, УВКБ ООН, House of Europe, УКФ
Навчання персоналу	Тренінги, вебінари, круглі столи, методичні рекомендації	УБА, ОВА, методичні відділи обласних бібліотек

Джерело: складено автором на основі звітних даних Української бібліотечної асоціації та реєстрів проєктів Українського культурного фонду (2020–2025 рр.).

Значна частина інклюзивних ініціатив реалізується через проєктну діяльність за підтримки УКФ, Бібліотечної асоціації України (УБА), House of Europe, MOM та інших донорів. Здобуття грантів стимулює бібліотеки до системного планування інклюзивної діяльності, підготовки персоналу та вимірювання результатів [55].

Серед сучасних бібліотечних установ доцільно відзначити бібліотеку Маріупольського державного університету, яка виступає не лише інформаційним центром, а й платформою для впровадження інноваційних проєктів. Саме вона слугує базою проходження переддипломної практики автора, що забезпечує можливість практичного аналізу інноваційних проєктів та ініціатив у реальних умовах функціонування бібліотеки..

Бібліотека Маріупольського державного університету (МДУ) є показовим прикладом закладу, що опинився в унікальних і надзвичайно складних умовах, які водночас формують особливий контекст для осмислення проблематики бібліотечної інклюзії. Після повномасштабного вторгнення росії та окупації Маріуполя навесні 2022 року університет був евакуйований і продовжує свою діяльність у статусі переміщеного закладу вищої освіти, функціонуючи переважно на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка та в інших містах України [27]. Разом із університетом у вимушене переміщення перейшла і його бібліотека – із частково збереженим фондом, особовим складом і завданням продовжувати обслуговування наукової та студентської спільноти в принципово нових умовах.

Ситуація переміщеного університету сама по собі є потужною призмою для аналізу інклюзивних практик. Дослідники бібліотечної справи в умовах збройних конфліктів зазначають[6], що евакуйовані заклади вищої освіти стикаються з концентрованим проявом тих викликів, які в мирний час розподіляються між різними соціальними інституціями: інтеграція студентів з різних регіонів, обслуговування осіб з набутою інвалідністю (у тому числі ветеранів), підтримка людей із психологічними травмами воєнного часу, забезпечення дистанційного доступу до ресурсів для тих, хто опинився за

кордоном. Для бібліотеки МДУ всі ці завдання постали одночасно й невідкладно.

У цьому контексті доцільно звернутися до досвіду інноваційних проєктів, які функціонували на базі бібліотеки університету до початку повномасштабної війни, зокрема ресурсного центру «Window on America Mariupol». Його діяльність може розглядатися як важливий приклад імплементації інклюзивних підходів у бібліотечну практику, що частково визначає вектор подальшого розвитку бібліотеки в нових умовах.

Ресурсний центр «Window on America Mariupol», створений за підтримки Посольства США, був складовою міжнародної мережі «Window on America» і функціонував як відкритий інформаційно–освітній простір для широкого кола користувачів. Його діяльність базувалася на принципах відкритості, доступності та безкоштовності, що відповідає ключовим засадам соціальної інклюзії. Центр забезпечував доступ до сучасних інформаційних ресурсів, англійської літератури, мультимедійних матеріалів і електронних баз даних, тим самим сприяючи подоланню інформаційної нерівності.

Важливим аспектом інклюзивності діяльності центру була його орієнтація на неформальну освіту. У межах роботи «Window on America Mariupol» регулярно проводилися англійські клуби, тренінги, лекції, кінопокази та зустрічі з учасниками міжнародних програм. Такі форми роботи забезпечували розвиток мовних, комунікативних і міжкультурних компетентностей користувачів, а також створювали умови для залучення різних соціальних груп до освітнього процесу незалежно від їхнього соціального статусу чи попереднього досвіду [134].

Крім того, центр виконував функцію платформи міжкультурного діалогу, сприяючи формуванню толерантності, відкритості до різноманіття та інтеграції у глобальний інформаційний простір. У цьому аспекті його діяльність відповідала сучасному розумінню інклюзивної бібліотеки як соціокультурного простору, що об'єднує різні групи користувачів і сприяє їхній взаємодії.

Особливої уваги заслуговує також технологічний аспект діяльності центру, який передбачав надання доступу до комп'ютерної техніки та цифрових ресурсів. Це сприяло розвитку цифрової грамотності користувачів і зменшенню цифрового розриву – одного з ключових викликів сучасного суспільства. Таким чином, досвід функціонування «Window on America Mariupol» демонструє комплексний підхід до реалізації інклюзивних принципів, що охоплює соціальний, освітній, культурний і технологічний виміри.

Центр офіційно відновив діяльність з вересня 2024 року після перепідписання угоди з Посольством США в Україні. Він продовжує працювати як інформаційно–ресурсний центр (з доступом до баз даних PressReader, Gale, Канопу тощо), проводить Speaking Club, культурні та освітні заходи (онлайн та офлайн).

Повертаючись до сучасного стану бібліотеки МДУ, слід зазначити, що в умовах переміщення особливого значення набуває розвиток дистанційного бібліотечного обслуговування, що стало вимушеною, але продуктивною необхідністю. Перехід до переважно дистанційного режиму роботи означав розширення доступу до електронних ресурсів, організацію онлайн–консультацій і впровадження нових форм взаємодії з користувачами. Такий формат роботи, попри свою вимушеність, відповідає потребам маломобільних груп населення, осіб з інвалідністю та користувачів, які перебувають за межами України [25].

Студентська спільнота МДУ в умовах переміщення є неоднорідною з погляду інклюзивних потреб. Серед студентів та викладачів є особи, які пережили травматичний досвід війни, поєднують навчання з військовою або волонтерською діяльністю, або навчаються дистанційно з–за кордону. Окрему групу становлять особи з набутою інвалідністю внаслідок воєнних дій. Це суттєво розширює спектр інклюзивних завдань бібліотеки та потребує гнучких, індивідуалізованих підходів до обслуговування користувачів.

З точки зору перспектив інклюзивного розвитку, бібліотека МДУ перебуває у специфічній ситуації «вікна можливостей», коли відновлення

діяльності дозволяє впроваджувати принципи універсального дизайну та сучасні інклюзивні практики з урахуванням попереднього досвіду. Зокрема, напрацювання, отримані в межах функціонування «Window on America Mariupol», можуть бути використані як концептуальна основа для створення відкритого, мультикультурного та технологічно розвиненого бібліотечного простору.

У практичному вимірі це може передбачати розвиток доступного цифрового середовища, створення спеціалізованих сервісів для осіб з інвалідністю, підготовку персоналу до роботи в інклюзивному середовищі та розширення партнерств із громадськими організаціями. Такий підхід дозволить поєднати досвід довоєнних інноваційних проєктів із новими викликами, зумовленими воєнним станом.

Бібліотека Маріупольського державного університету є унікальним прикладом трансформації бібліотечної установи під впливом екстремальних соціальних умов. Поєднання досвіду функціонування інноваційних центрів, таких як «Window on America Mariupol», із практикою роботи в умовах переміщення створює підґрунтя для формування сучасної інклюзивної бібліотеки, орієнтованої на різноманітні потреби користувачів і здатної ефективно реагувати на виклики часу.

Одним із найяскравіших і найдраматичніших прикладів розвитку інклюзивної діяльності в умовах збройного конфлікту є Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олесь Гончара (Гончарівка). Заснована у 1872 р., нині вона знаходиться у прифронтовому місті, щодня піддаючись обстрілам, проте не припиняє своєї місії [38].

Гончарівка стала піонером бібліотечної інклюзії в Україні ще до повномасштабного вторгнення. У 2018 р. тут відкрився перший в Україні інклюзивний театр при бібліотеці «Звичайна роль – особливий актор» – унікальна ініціатива, в рамках якої діти та молодь із різними нозологіями (розлади аутистичного спектра, синдром Дауна, ДЦП, вади слуху) опановують акторську майстерність під керівництвом режисера Херсонського обласного

академічного музично–драматичного театру. До складу трупи входило до 50 акторів з особливими потребами[17]. У тому ж році при бібліотеці за ініціативою батьків дітей з розладами спектра аутизму постав «Інклюзивний ляльковий театр», учасники якого самостійно розробляли сценарії, виготовляли ляльок та знімали мінімально–ресурсні мультфільми.

Центр обслуговування осіб з особливими потребами Гончарівки забезпечував незрячих та слабозорих читачів стаціонарними та портативними електронними збільшувачами (зокрема, моделі «Optelec ClearView»), книгами шрифтом Брайля, аудіоматеріалами. Каністерапія з собакою породи акіта–іну Кіміко Такарою стала унікальним терапевтичним елементом, що регулярно залучав до бібліотеки людей з обмеженими можливостями пересування.

12 листопада 2023 р. бібліотека зазнала прямого влучання ракети, що призвело до часткового руйнування приміщення. Незважаючи на це, колектив установи не припинив роботи – евакуйовані до відносно безпечних районів співробітники продовжували обслуговування онлайн та офлайн. Показово, що у березні 2024 р. Гончарівка відкрила арт–укриття «Незламна бібліотека» – безпечний простір у спальному районі міста, де відновила інклюзивну діяльність: творчі майстер–класи, арттерапевтичні заняття з дітьми з інвалідністю та навчання англійської мови. Інклюзивний театр відновив роботу у форматі лялькотерапії та мультиплікації.

Паралельно команда бібліотеки розпочала унікальний документальний проєкт «Бібліотеки Херсонщини: злочини росії проти культури України» – збір матеріалів про руйнування та пограбування бібліотечного фонду в окупованих громадах за підтримки УКФ. Проєкт є одночасно актом правозахисту та свідченням незламності бібліотечної місії в умовах збройної агресії [38].

Досвід Гончарівки демонструє принципово важливу модель: інклюзія, закорінена у культурі установи та підтримувана командою, здатна функціонувати і відновлюватися навіть за умов прямих бойових загроз. Ця бібліотека стала символом стійкості українських культурних інституцій і

прикладом того, що воєнні виклики не лише не зупиняють, але у певному сенсі активізують інклюзивну місію.

Визнаним лідером інклюзивного бібліотечного простору в Україні та флагманом системних змін у підході до проєктування доступного бібліотечного середовища є Сенсотека (бібліотека–філія № 18 Централізованої бібліотечної системи для дорослих міста Львова). Концепція виникла у 2015 р. у рамках спільної ініціативи ГО «Інститут українських студій» та Централізованої бібліотечної системи Львова за підтримки управління культури Львівської міської ради [1].

Назва «Сенсотека» поєднує латинські слова «sensus» (відчуття, почуття) та «bibliotheca», відображаючи ключову ідею: бібліотека як простір багатосенсорного досвіду та спільного зростання. Упродовж 2016–2020 рр. приміщення бібліотеки–філії № 18 пройшло капітальний ремонт відповідно до принципів універсального дизайну: замінені вікна та двері, перекладений дах, оновлені всі інженерні мережі, облаштоване безпорогове середовище, встановлено тактильну навігацію та системи кольорового маркування. На обладнання витрачено понад 287, 5 тис. грн з коштів міського бюджету [57].

У серпні 2020 р. Сенсотека відкрилася для відвідувачів. Ключовим напрямом роботи від початку стала підтримка осіб із порушеннями зору – насамперед учнів та випускників розташованої поруч Спеціальної школи–інтернату для дітей із порушеннями зору № 100. Для цієї аудиторії в бібліотеці діє принтер для друку шрифтом Брайля, відеозбільшувачі для читання та поглибленої роботи з документами. Унікальним стало залучення незрячих людей як наставників та тренерів: Андрій Станько, який втратив зір у дитинстві та першим серед незрячих на Галичині освоїв озвучений смартфон, навчає інших користувачів використовувати доступні цифрові технології [11].

Сенсотека розвиває кілька стійких партнерських напрямів. У 2023 р. за результатами адвокаційного проєкту «Інформаційна доступність для незрячих та слабозорих людей», ініційованого спільно з кіноклубом Docudays UA при Львівській муніципальній бібліотеці, був підготований і презентований гайд

«Новини доступні кожному та кожній» – практичний посібник зі сприйняття інформації для людей з порушеннями зору [1]. Перші інклюзивні програми простору включали курси англійської мови для молоді з порушеннями зору та арттерапевтичні заняття для дітей з інвалідністю. Сьогодні Сенсотека є майданчиком для широкого кола соціальних, мистецьких та освітніх ініціатив.

Важливою відмінністю Сенсотеки від традиційного уявлення про «спеціальну» бібліотеку є її принципова орієнтація на змішану аудиторію: простір одночасно обслуговує людей з інвалідністю та без, організовуючи спільні події, де відбувається природна взаємодія і руйнуються ментальні бар'єри. Ця модель відповідає концепту «інклюзії через спільний досвід», що розглядається у теоретичній частині роботи. Відкритість після повномасштабного вторгнення також відіграла роль у підтримці переселенців, для яких бібліотека стала місцем неформальної зустрічі та психологічного відновлення [11].

Одним із найбільш нагороджених закладів бібліотечної мережі України є Хмельницька обласна бібліотека для дітей імені Т. Г. Шевченка. Лауреат II місця у Всеукраїнському конкурсі «Бібліотека року 2021», лауреат конкурсу «Краща бібліотека року 2023» – ці відзнаки відображають системну та послідовну роботу установи із розвитку інклюзивного простору [40].

У 2021 р. за фінансової підтримки Українського культурного фонду у бібліотеці відкрито перший в Хмельницькій області інклюзивний простір «FreeDreams» – креативне середовище для дітей з особливими потребами та їхніх сімей. Простір організовано за принципом «Двох зон»: «Територія ідей» та «Лабораторія успіху». Перша орієнтована на творчу самовираженість – тут проводяться майстер-класи, гурткова робота та мистецькі заходи; друга створена для розвитку практичних навичок та освітньої роботи. Усі елементи простору спроектовані з урахуванням фізичної доступності для осіб із різними типами інвалідності [26].

Важливим доповненням до інклюзивного простору став грантовий проєкт «Особлива книга для особливих дітей», реалізований за підтримки УКФ, що

здобув II місце у конкурсі «Бібліотека року 2021». Проєкт передбачав формування спеціалізованого книжкового фонду: сенсорні книги, книги великим шрифтом, тактильні видання та адаптовані матеріали для дітей із різними порушеннями сприйняття [40].

Після 24 лютого 2022 р. «FreeDreams» набув нового виміру: простір і його команда стали осередком психологічної реабілітації для дітей з родин ВПО. За даними Хмельницької обласної ради, упродовж 2022–2023 рр. психологи та волонтери фонду проводили тут арттерапевтичні заняття, кулінарні майстер-класи для розвитку самостійності, ігрові та психологічні активності у форматі «Емоції в моєму житті». Бібліотека також реалізувала проєкти «Вільна мама» – психосоціальна підтримка матерів, та «Діти України» – культурно-освітня програма для переселених дітей [10].

Показово, що Хмельницька ОУБД зберегла системність своєї інклюзивної діяльності навіть в умовах воєнного стану, не зводячи роботу до суто гуманітарної допомоги, але продовжуючи реалізовувати культурно-освітні та психологічно-орієнтовані програми. Це підтверджує тезу про те, що сформована інституційна культура інклюзії є стійкою навіть за кризових умов.

Житомирська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олега Ольжича – установа з понад 155-річною історією, що щорічно обслуговує понад 30 тис. користувачів силами 70 кваліфікованих співробітників. У структурі бібліотеки функціонують Інтернет-центр «Бібліоміст», інформаційно-ресурсний центр «Вікно в Америку» та, що особливо важливо в контексті даного дослідження, спеціалізований відділ – Інклюзивний читальний зал (ІЧЗ) [3].

Інклюзивний читальний зал створено у рамках програми LEAP «Інтернет для читачів публічних бібліотек» і орієнтований насамперед на осіб із порушеннями зору та інших категорій осіб з особливими потребами. Ключовою особливістю роботи ІЧЗ є системне партнерство з Благодійним фондом «Карітас-Житомир»: упродовж 4 років (станом на 2023 р.) на базі відділу

реалізовано сім спільних проєктів, у рамках яких проводяться творчі заняття, арттерапія та соціально–адаптаційні програми для дітей і молоді з інвалідністю.

Після 24 лютого 2022 р. партнерство з Карітас набуло нового виміру: фонд розгорнув активну допомогу ВПО з Херсонщини, Харківщини, Донеччини та Луганщини. Починаючи з квітня 2022 р. в Інклюзивному читальному залі спільно з «Карітас–Житомир» реалізовано чотири нові проєкти для дітей із сімей ВПО, серед яких творча студія, кулінарні майстер–класи (розвиток навичок самообслуговування), майстер–класи для розвитку творчого потенціалу, а також психологічні консультації та літній табір для адаптації переміщених дітей [4].

Поряд з ІЧЗ бібліотека у 2024 р. сформувала безбар’єрний простір у своєму основному приміщенні та провела відповідну роботу з фізичного доступу – встановила пандус, розширила проходи та оновила навігацію. Паралельно науково–методичний відділ видав «Довідник бібліотек Житомирщини» з актуальними даними про доступність кожної з 841 публічних бібліотек регіону [3].

Системний методичний внесок Житомирської ОУНБ є одним із її відмінних рис: бібліотека виступає координатором і тренером для бібліотек ОТГ Житомирщини, поширюючи практики безбар’єрності. Зокрема, у березні 2024 р. Обласна бібліотека для дітей та юнацтва Житомирської обласної ради (партнерська установа) провела онлайн–круглий стіл «Безбар’єрність для бібліотек» та підготувала рекомендаційну серію «Бібліотека без бар’єрів – шлях до успішної України», поширену серед бібліотекарів усієї області [3].

Поряд із цими бібліотеками варто відзначити низку інших значущих ініціатив, що ілюструють широту тенденції.

Чернівецькі обласні бібліотеки (ОУНБ ім. Михайла Івасюка та обласна бібліотека для дітей) у 2024–2025 рр. у рамках Регіональної програми розвитку культури на 2023–2025 рр. придбали два сучасні комп’ютерні тифлокомплекси вартістю близько 95 тис. грн кожен. Обладнання оснащено брайлівськими

дисплеями, сканерами та синтезаторами мовлення і орієнтоване передусім на ветеранів з набутими порушеннями зору [50;56].

Івано–Франківська ОУНБ ім. І. Франка отримала на початку 2025 р. апаратно– програмний тифлокомплекс із функцією синтезу мовлення, а також активно реалізує стратегію «Чотири простори бібліотеки: інноваційна модель діяльності», що передбачає трансформацію всіх підпорядкованих бібліотечних установ в інтегровані центри громади з виразним інклюзивним виміром [33].

Вінницька міська централізована бібліотечна система (бібліотека–філія № 4) сформувала куточок для осіб із порушеннями зору з комп'ютером для конвертування тексту в аудіоформат, навушниками та книгами зі шрифтом Брайля; публічна бібліотека Жмеринської міської ТГ розпочала проєкт «По Чуй/Бач» зі створення спеціалізованих робочих місць для людей із вадами зору, слуху та мовлення [5].

Хмельницька ОУНБ для молоді запустила подкаст «ВООКакцент» – формат, доступний для осіб із руховими обмеженнями та маломобільних груп населення як безбар'єрний спосіб отримання культурно–освітнього контенту. Черкаська міська бібліотека реалізує проєкт «Книга в кадрі», що передбачає перегляд екранізацій та обговорення літератури – формат, доступний для осіб із когнітивними особливостями сприйняття [5].

Житомирська ОУНБ ім. О. Ольжича спільно з Івано–Франківською ОУНБ у 2023 р. організували заняття розмовного клубу для ВПО з різних регіонів, а також розпочали проєкт «Херсон–Харків: об'єднані українською» – міжрегіональну ініціативу культурної реінтеграції переміщеного бібліотечного персоналу та читачів [38].

Проведений аналіз інноваційних проєктів та ініціатив в українських бібліотеках дозволяє сформулювати низку принципів висновків. По–перше, інклюзивна діяльність бібліотек України суттєво активізувалась у 2020–2025 рр. під впливом двох паралельних факторів: нормативного (прийняття Національної стратегії безбар'єрного простору, ратифікація Маракеського

договору) та кризового (повномасштабне вторгнення, яке породило нові категорії вразливих груп і нові запити на інклюзивні послуги).

По–друге, найуспішніші моделі – Гончарівка, Сенсотека, Хмельницька ОБД, Житомирська ОУНБ – демонструють спільну рису: інклюзія в них не є реакцією на нормативні вимоги, але закоріненена в місії та цінностях установи, підтримана навченим персоналом і розвинута через партнерство.

По–третє, грантова та міжнародна підтримка залишається критичним ресурсом: без УКФ, МОМ, House of Europe та міжнародних партнерів значна частина ініціатив не мала б фінансового підґрунтя. Водночас залежність від проєктного фінансування є системним ризиком для довгострокової стійкості програм.

По–четверте, воєнний стан поставив перед бібліотечною інклюзією нові виклики, але водночас відкрив нові можливості: соціальна функція бібліотеки стала очевиднішою для органів влади, а партнерство з гуманітарними організаціями значно розширилось. Бібліотека ВПО, бібліотека–арт–укриття, бібліотека–центр психологічної реабілітації – ці нові ролі є логічним продовженням і розширенням інклюзивної місії, розглянутої у попередніх розділах дослідження.

3.3. Перспективи розвитку інклюзивності в бібліотечній сфері України

Аналіз теоретичних засад інклюзії, світового досвіду та сучасних вітчизняних практик, здійснений у попередніх розділах, дозволяє перейти до осмислення перспектив розвитку інклюзивності в бібліотечній сфері України. Визначення перспектив є не лише академічним завданням, але й практичним орієнтиром для бібліотечних установ, органів державного управління та громадянського суспільства в умовах, коли бібліотечна інклюзія перетворюється з бажаної інновації на нагальну суспільну необхідність.

Перспективи розвитку бібліотечної інклюзії в Україні формуються під впливом кількох взаємопов'язаних чинників: стратегічного нормативного

підґрунтя, що зазнало суттєвого оновлення у 2021–2025 рр.; нових соціальних потреб, породжених повномасштабним збройним вторгненням; технологічних можливостей цифрової ери; та процесу євроінтеграції, що передбачає приведення бібліотечної галузі у відповідність до стандартів ЄС. Ці чинники одночасно є рушіями змін і визначають конкретні напрями реформ. Розглянемо їх у контексті стратегічних перспектив бібліотечної інклюзії.

Прийнятий 28 березня 2025 р. Кабінетом Міністрів України перший комплексний стратегічний документ у сфері культури – «Стратегія розвитку культури в Україні на період до 2030 року» – формує принципово нові очікування щодо ролі бібліотечних установ у забезпеченні доступності культурних послуг[54]. Стратегія, розроблена з урахуванням кращих європейських практик та Робочого плану ЄС у сфері культури на 2023–2026 рр., визначає культуру як «базис національної ідентичності, потужний чинник соціальної згуртованості та розвитку людського капіталу». Системна інклюзія є невід’ємним виміром досягнення цих цілей.

Рівнозначним за значущістю є план заходів на 2025–2026 рр. з реалізації «Національної стратегії зі створення безбар’єрного простору в Україні на період до 2030 р.», затверджений Кабінетом Міністрів у 2025 р. [36]. Цей документ покладає конкретні зобов’язання на органи місцевого самоврядування та установи культури щодо забезпечення фізичної, інформаційної та цифрової доступності. Бібліотеки як комунальні установи є прямими адресатами цих вимог, що формує нормативний тиск на прискорення безбар’єрних трансформацій.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» в редакції 2022 р. вперше імплементував положення Маракеського договору ВОІВ, закріпивши право виробництва та поширення матеріалів у форматах, доступних для осіб з порушеннями читання, без виплати авторської винагороди [21]. Це відкриває перед українськими бібліотеками правові можливості для масштабного виробництва адаптованих матеріалів – якщо буде сформована відповідна

інституційна та технологічна інфраструктура. Стратегічне завдання – перетворити цю правову можливість на реальну практику.

Ключовою перспективою є розробка спеціалізованого нормативного документа у сфері бібліотечної інклюзії – «Концепції розвитку інклюзивного бібліотечного простору України» або відповідного розділу оновленої «Стратегії розвитку бібліотечної справи» – що дозволить вийти за межі загальних безбар'єрних зобов'язань і сформулювати галузеві стандарти, індикатори виконання та механізми фінансування. Необхідність такого документа фіксується у дослідженнях НБУВ [7].

Повномасштабна збройна агресія породила масштабний запит на реінтеграцію ветеранів – осіб, що повертаються з бойових дій із фізичними травмами, набутою інвалідністю (зокрема втратою зору, кінцівок, слуху) та психологічними розладами (ПТСР, депресія, тривожні стани). За оцінками фахівців, лише за 2022–2024 рр. значна кількість ветеранів набула різних форм інвалідності, і ця когорта потребуватиме системної підтримки протягом десятиліть [13]. Бібліотека, як установа без упередженого клінічного контексту, здатна стати першою точкою доступу до реабілітаційних ресурсів.

Вже зараз формуються перші практики цього напрямку. Рівненська обласна бібліотека активно залучається до реабілітаційно–відновлювального табору «Життя після війни» для військових з втратою зору: фахівець Інтернет–центру «Окуляр» навчає ветеранів використовувати смартфони з функцією голосового читання, програми екранного доступу та GPS–навігатори – практичні навички, критичні для відновлення самостійності. Сенсотека у Львові відновила у своєму просторі спортивні тренування з параолімпійської гри боча для ветеранів; мережа Центрів Едукації Львова організовує безкоштовні курси та воркшопи для ветеранів і їхніх сімей.

Чернігівська обласна бібліотека для юнацтва реалізує комплекс заходів у рамках Програми «Інтеграція культурних ініціатив на підтримку захисників і захисниць України, ветеранів війни та членів їхніх родин на 2025–2026 роки». Бібліотека поєднує бібліотерапію (читання як засіб зниження рівня стресу та

тривожності), надання інформації про освітні та реабілітаційні ресурси для ветеранів, мотиваційні зустрічі та культурні події [9].

Ключовою перспективою в цьому випадку є закріплення бібліотечного напрямку підтримки ветеранів на нормативному рівні – включення відповідних зобов'язань до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та галузевих документів, – а також розробка міжвідомчого протоколу взаємодії бібліотек з Мінсоцполітики, лікувальними закладами та Центрами зайнятості. Міжнародний досвід засвідчує: бібліотечна бібліотерапія та групи підтримки є низькостигматизованим, доступним і ефективним першим рівнем втручання [9].

Цифровізація бібліотечної галузі є магістральним напрямом розвитку, що відкриває якісно нові можливості для доступності. Водночас некероване впровадження цифрових рішень здатне поглибити «цифровий розрив» між різними групами населення. Тому цифрова трансформація може стати рушієм інклюзії лише за умови свідомого проєктування доступності на кожному її етапі.

Реалізований у 2021–2023 рр. проєкт «Цифровізація бібліотек» Мінцифри та FAVBET перетворив публічні бібліотеки на Хаби цифрової освіти – центри навчання цифровій грамотності для всіх соціальних груп. Українська бібліотечна асоціація у 2024–2025 рр. продовжує розвивати мережу Хабів, спрямовуючи їх на подолання цифрового розриву серед літніх осіб, ВПО та осіб з обмеженими можливостями [8]. Дослідження Ю. І. Горбань та інших засвідчує, що саме Хаби цифрової освіти стали ключовим механізмом цифрової інклюзії в умовах воєнного часу [12].

Перспективним напрямом є розвиток веб-доступності бібліотечних ресурсів відповідно до стандарту WCAG 2.1. Дослідження Б. Донського виявило суттєві недоліки у вебдоступності бібліотечних сайтів і запропонувало методичні рекомендації з їхнього усунення [19]. Приведення всіх бібліотечних платформ до рівня AA за WCAG 2.1 має стати обов'язковим стандартом у межах наступної редакції галузевих норм, особливо в контексті прийнятого

Закону України «Про забезпечення функціонування публічних електронних ресурсів».

Окремим стратегічним напрямом є формування фондів адаптованих цифрових матеріалів. Сьогодні переважна більшість матеріалів у форматах, доступних для осіб із порушеннями читання (DAISY, EPUB з медіа–накладками, аудіокниги, Браїль–PDF), або закуповується в іноземних постачальників, або виробляється точково за грантові кошти. Реалізація положень Маракеського договору потребує системного підходу: централізованої платформи доступних матеріалів, що функціонуватиме аналогічно норвезькій NLB або шведській MTM [106].

В перспективі – створення Національної платформи доступних бібліотечних матеріалів на базі НБУВ або Національної парламентської бібліотеки України – оцифрованих книг у форматах Браїля, DAISY та EPUB із синтезом мовлення, з безкоштовним доступом для зареєстрованих користувачів з порушеннями читання. Реалізація такої платформи відповідає зобов’язанням України за Маракеським договором і є реалістичним завданням середньострокової перспективи (2026–2030 рр.).

Таблиця 3.2.

Стратегічні перспективи розвитку бібліотечної інклюзії в Україні

Напрямок	Зміст перспективи	Горизонт	Суб’єкт реалізації
Нормативне забезпечення	Концепція інклюзивного бібліотечного простору; галузеві стандарти; оновлення закону	2025–2026 рр.	Мінкульт, Рада, УБА
Підтримка ветеранів	Бібліотерапія, цифрова реабілітація, групи підтримки, міжвідомчий протокол	2025–2027 рр.	Бібліотеки, Мінсоцполітики, МОЗ
Національна платформа доступних матеріалів	DAISY/EPUB/Браїль–фонд, безкоштовний доступ, імплементація Маракеського договору	2026–2028 рр.	НБУВ, НПБ, Мінкульт

Цифрова доступність (WCAG)	Приведення всіх бібліотечних платформ до WCAG 2.1 AA; аудит і ремедіація	2025–2027 рр.	Бібліотеки, Мінцифри
Підготовка персоналу	Обов'язковий компонент інклюзії в системі підвищення кваліфікації; ко–тренери з числа ОЗП	2025–2030 рр.	УБА, ВНЗ культури, НАКККМ
Євроінтеграційна адаптація	Гармонізація з Директивою ЄС про доступність; членство в ІФЛА, EBLIDA; обмін практиками	2025–2030 рр.	Мінкульт, НБУВ, УБА
Архітектурна доступність	Оновлення ДБН В.2.2–40 для бібліотек; програма реновації пріоритетних об'єктів	2026–2030 рр.	Мінрегіон, місцеві ради

Джерело: авторська розробка на основі синтезу нормативно–правової бази України та міжнародних рекомендацій IFLA/EBLIDA щодо розвитку інклюзивних бібліотечних послуг

Як засвідчує аналіз світового досвіду та вітчизняних практик, найстійкіші результати в бібліотечній інклюзії досягаються не там, де є найбільше обладнання, а там, де сформована відповідна організаційна культура та підготований персонал. Цей висновок виявляє ключову стратегічну прогалину: системи базової та підвищення кваліфікації бібліотечних фахівців досі не мають обов'язкових стандартизованих компонентів інклюзивного обслуговування.

Перспективним є запровадження обов'язкового модуля «Інклюзивне бібліотечне обслуговування» у програмах підготовки бібліотечних фахівців у ВНЗ культури та Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв (НАКККМ). Такий модуль має охоплювати: розуміння різних типів потреб та бар'єрів; роботу з асистивними технологіями; навички комунікації з особами з когнітивними та мовленнєвими особливостями; принципи спів–дизайну та залучення користувачів. УБА у своїх конференційних збірниках 2024–2025 рр. акцентує на необхідності такого навчання в контексті «безперервної бібліотечно–інформаційної освіти» [8].

Перспективним інструментом є модель «ко–тренера» – залучення осіб з інвалідністю до навчання бібліотечного персоналу. Ця практика, апробована в Шотландії (проект NAUWU) та Нідерландах, дозволяє персоналу набути не лише когнітивного розуміння, але й емпатичного досвіду взаємодії. В українському контексті така модель може бути пілотована на базі провідних бібліотек, таких як Сенсотека та Гончарівка, з подальшим масштабуванням через УБА [132].

Важливим є розвиток системи оцінювання якості інклюзивного обслуговування. Наразі в Україні відсутній стандарт самооцінки та зовнішнього аудиту інклюзивності бібліотек. Запровадження критеріїв інклюзивності у Всеукраїнський конкурс «Бібліотека року», що проводиться УБА та Мінкульту, стало б потужним стимулом для системного розвитку. Паралельно варто розробити вітчизняну методологію оцінювання на базі ІФЛА Guidelines 2024 та адаптованого інструменту ІЛІС (проект EU Creative Europe).

Євроінтеграційні прагнення України є потужним стратегічним рушієм для розвитку бібліотечної інклюзії. Членство в ЄС передбачає, зокрема, виконання Директиви 2016/2102 про доступність публічних веб–сайтів та мобільних додатків, а також Акту про доступність (European Accessibility Act), що набрав чинності у 2025 р. і вимагає цифрової доступності широкого спектра послуг. Для бібліотек це означає не лише відповідність вимогам, але й доступ до спільних програм фінансування, методичних ресурсів та мереж обміну досвідом [130].

УБА активно розвиває міжнародну кооперацію: у 2022 р. асоціація посилила взаємодію з ІФЛА та EBLIDA, отримавши підтримку від бібліотечних спільнот Литви, Польщі, Норвегії та інших країн. Реальною перспективою є участь українських бібліотек у конкурсах програми «Creative Europe» після набуття статусу партнера ЄС, а також у грантових схемах ІФЛА BSLA (Building Strong Library Associations). Це відкриває доступ до ресурсів для реалізації масштабних інклюзивних проєктів.

Особливо перспективним є польський вектор – не лише через географічну близькість та масштаб польської підтримки українських ВПО, але й тому, що польська бібліотечна система є одним із лідерів інклюзивних практик у Центрально–Східній Європі. Серія тренінгів польсько–українського обміну, формалізованих у рамках двостороннього культурного партнерства, може стати практичним механізмом трансферу знань і методик.

Ключовою перспективою є розробка та затвердження «Дорожньої карти гармонізації бібліотечного законодавства України з нормами ЄС у сфері інклюзії та доступності» – прагматичного покрокового плану, що окреслить терміни, конкретні кроки та відповідальних суб'єктів для приведення бібліотечної системи у відповідність до директив ЄС.

Реалізація окреслених перспектив пов'язана з низкою системних викликів, ігнорування яких може звести нанівець навіть найкращі нормативні та технологічні рішення.

— Нерівномірність ресурсного забезпечення. Розрив між обласними бібліотеками, що мають доступ до грантового фінансування і кваліфікованого персоналу, та бібліотеками ОТГ у сільських і прифронтових районах, є системним ризиком. Без спеціальних механізмів вирівнювання (субвенцій, мобільних методичних служб, рівного доступу до грантових програм) розвиток інклюзії загрожує стати привілеєм великих міст, а не загальнонаціональним стандартом.

— Проектна залежність та фінансова нестійкість. Значна частина інклюзивних ініціатив фінансується через гранти – УКФ, МОМ, House of Europe, двосторонні донорські програми. Після завершення проектного циклу програми нерідко згасають через відсутність стабільного фінансування з місцевих бюджетів. Вирішення цієї проблеми потребує включення рядків на розвиток інклюзивної інфраструктури до стандартних кошторисів бібліотек.

— Кадровий дефіцит. Підготовлений персонал є критичним ресурсом, що його хронічно бракує. За даними УБА, у 2024–2025 рр. суттєво скоротилася

кількість молодих фахівців, готових працювати у публічних бібліотеках, – особливо в умовах воєнного стану [8]. Система стимулювання (надбавки, соціальні гарантії, можливості професійного розвитку) для бібліотечних фахівців з компетентностями в галузі інклюзії потребує якнайшвидшого перегляду.

— Руйнування інфраструктури. Бібліотечна мережа України зазнає прямих та опосередкованих збитків від збройної агресії: зруйновані приміщення, евакуйований персонал, пошкоджені фонди. За оцінками ЮНЕСКО та Міністерства культури, збитки бібліотечній галузі становлять сотні мільйонів гривень. Відновлення бібліотечних приміщень повинно здійснюватися відразу за принципами безбар'єрності, а не поетапно – з «виправленням» після первинного ремонту. Це принципова позиція, що має бути закріплена в будівельних нормах відбудови.

— Інституційна інерція. Чимало керівників бібліотек сприймають інклюзію як «додаткове навантаження», а не як нову якість обслуговування. Подолання цієї інерції потребує не лише навчання, але й зміни системи оцінювання бібліотечної діяльності – включення показників інклюзивності до критеріїв ефективності роботи установ.

На основі проведеного дослідження можна визначити сформульовано ряд практичних рекомендацій, адресованих різним суб'єктам бібліотечної системи.

Для Міністерства культури та стратегічних комунікацій України:

— розробити та прийняти галузевий стандарт «Доступна бібліотека» на основі ІФЛА Guidelines 2024 і WCAG 2.1, що матиме обов'язковий характер для бібліотек державної та комунальної власності.

— включити до типового положення про бібліотеку обов'язковий розділ щодо забезпечення безбар'єрного доступу та переліку асистивного обладнання мінімального стандарту.

— запровадити субвенцію на розвиток інклюзивної інфраструктури бібліотек ОТГ – за аналогією з освітньою субвенцією.

— ініціювати розробку міжвідомчого протоколу взаємодії бібліотек з Мінсоцполітики та МОЗ щодо соціокультурної реабілітації ветеранів.

Для Мінцифри та Мінсоцполітики:

— розширити програму «Хабів цифрової освіти» на базі бібліотек, передбачивши спеціальну компоненту для ветеранів з набутою інвалідністю – навчання роботи з асистивними технологіями (смартфони, навігатори, програми екранного доступу).

— включити бібліотеки до переліку уповноважених суб'єктів надання реабілітаційних соціальних послуг у частині бібліотерапії та цифрової реабілітації.

Для Української бібліотечної асоціації:

— розробити та впровадити Всеукраїнський конкурс «Найінклюзивніша бібліотека» як самостійну номінацію у рамках «Бібліотека року» з чіткими критеріями та публічним моніторингом результатів.

— сформувати національну мережу консультантів з бібліотечної інклюзії (по одному на область) для методичного супроводу менших установ.

— налагодити партнерство з Консорціумом DAISY та платформою ABC Global Book Service для доступу до міжнародних фондів адаптованих матеріалів.

Для бібліотечних установ:

— включити показники інклюзивності (кількість обслужених осіб з інвалідністю, перелік доступних послуг, наявність асистивного обладнання, результати самооцінки) до щорічних публічних звітів.

— запровадити практику консультативних рад за участі представників осіб з фізичними / сенсорними / психічними / інтелектуальними / ментальними порушеннями, ветеранів та ВПО для планування інклюзивних послуг.

— реалізовувати принцип «виходу назустріч» (outreach): надання бібліотечних послуг у закладах соціального захисту, реабілітаційних центрах, ПТНЗ та будинках перестарілих.

— документувати та публікувати результати інклюзивних ініціатив у форматі «кейсів успіху» для сприяння горизонтальному обміну практиками між бібліотеками.

Перспективи трансформації бібліотечного простору мають ґрунтуватися на чітких критеріях безбар'єрності. Систематизація цих критеріїв дозволила сформувати практичний інструментарій для працівників галузі – чек-лист оцінювання інклюзивності бібліотечного простору (Додаток А), який охоплює фізичну, інформаційну та сенсорну доступність.

Перспективи розвитку інклюзивності в бібліотечній сфері України є реальними та значними – за умови цілеспрямованих системних зусиль усіх зацікавлених сторін. Нове нормативне підґрунтя у вигляді Стратегії розвитку культури до 2030 р., плану заходів з безбар'єрного простору та законодавчої реалізації Маракеського договору формує унікальне «вікно можливостей» для структурних реформ галузі.

Стратегічними пріоритетами найближчого середньострокового горизонту є три взаємопов'язані напрями: по-перше, розбудова системи підтримки ветеранів з набутою інвалідністю через мережу бібліотечних реабілітаційних програм; по-друге, створення Національної платформи доступних бібліотечних матеріалів на виконання зобов'язань за Маракеським договором; по-третє, запровадження обов'язкового галузевого стандарту «Доступна бібліотека» з конкретними вимірюваними індикаторами.

Реалізація цих перспектив стане можливою лише за дотримання принципу, що є наскрізним для всього дослідження: інклюзія не є додатковою опцією чи благодійністю – це нова якість бібліотечного обслуговування, що визначає ступінь відповідності бібліотеки своїй фундаментальній місії рівного доступу до знань та культури для кожного члена суспільства.

Висновки до третього розділу

Аналіз інноваційних проєктів та ініціатив українських бібліотек засвідчив, що найбільш системні та результативні зміни в інклюзивній сфері відбуваються там, де бібліотеки діють у партнерстві з громадськими організаціями, міжнародними донорами та органами місцевого самоврядування. Проєкти в рамках програми «Бібліоміст», ініціативи Українською бібліотечною асоціацією, локальні партнерства з організаціями осіб з інвалідністю довели свою ефективність у впровадженні адаптивних технологій, проведенні навчальних заходів та розробці спеціалізованих послуг. Водночас переважна більшість таких проєктів має пілотний або часовий характер і не трансформується у сталі інституційні практики через обмеженість фінансування та залежність від грантових коштів.

Цифровізація відкрила принципово нові можливості для розширення інклюзивного бібліотечного обслуговування, однак їх реалізація залишається нерівномірною. Розвиток електронних фондів, дистанційних сервісів і доставки документів додому суттєво розширив доступ маломобільних користувачів до бібліотечних ресурсів. Разом із тим більшість веб-ресурсів самих бібліотек не відповідає стандартам веб-доступності WCAG 2.1, а цифровий розрив між різними категоріями населення ускладнює повноцінне використання онлайн-сервісів людьми похилого віку, особами з когнітивними особливостями та жителями сільської місцевості з обмеженим доступом до інтернету.

Кадрова проблема постає як наскрізна для всіх аспектів інклюзивного розвитку бібліотек. Брак спеціальних знань і навичок у персоналу – у сфері роботи з людьми з різними формами інвалідності, основ жестової мови, використання адаптивних технологій та застосування інклюзивного підходу до програмування – суттєво обмежує якість обслуговування навіть там, де фізична інфраструктура цілком задовільна. Систематична підготовка бібліотечних фахівців до роботи в інклюзивному середовищі залишається недостатньою як у базовій освіті, так і в системі підвищення кваліфікації.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну з лютого 2022 року стало серйозним випробуванням для бібліотечної системи в цілому і суттєво ускладнило реалізацію інклюзивних ініціатив. Водночас криза породила нові форми адаптивного обслуговування – дистанційні та виїзні сервіси, мобільні бібліотечні пункти, – а також загострила увагу до потреб нових уразливих груп: ветеранів з набутою інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, дітей з особливими освітніми потребами, евакуйованих із зони бойових дій.

Аналіз перспектив розвитку інклюзивності в бібліотечній сфері України визначив ключові напрями: модернізацію бібліотек відповідно до стандартів безбар'єрності з включенням у державні та місцеві програми; розвиток цифрових інклюзивних сервісів і забезпечення обов'язкової веб-доступності; системну підготовку кадрів через оновлення освітніх програм; а також інституціоналізацію партнерств для впровадження сталих практик.

Загалом розвиток інклюзивного бібліотечного простору в Україні є процесом, що перебуває на переломному етапі: усвідомлення необхідності змін вже відбулося, окремі успішні приклади реалізовано, проте системна трансформація ще попереду. Перехід від декларативної до реальної інклюзивності вимагає цілеспрямованих інвестицій, послідовної державної політики та щирої участі самого бібліотечного співтовариства у формуванні простору, доступного і привітного для кожного.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило комплексно проаналізувати теоретичні, нормативні, технологічні та практичні аспекти формування інклюзивного бібліотечного простору в контексті міжнародного досвіду та українських реалій.

Аналіз наукової літератури засвідчив еволюцію розуміння інклюзії: від надання спеціалізованих послуг окремим категоріям користувачів до концепції забезпечення рівного доступу та повноцінної участі для всіх. Сучасна модель бібліотечної інклюзії є багатовимірною та охоплює фізичну, інформаційну, цифрову, комунікативну та програмну складові. Вона базується на біопсихосоціальному підході та орієнтується на усунення бар'єрів середовища, а не адаптацію особи до них. Важливим є розмежування інтеграції та інклюзії, де остання передбачає трансформацію самого середовища відповідно до потреб користувачів.

Дослідження нормативно–правової бази виявило наявність розгалуженої системи міжнародних і національних документів, які регламентують права осіб з інвалідністю. Україна взяла на себе відповідні зобов'язання, однак їх практична імплементація у бібліотечній сфері залишається недостатньою. Виявлено розрив між нормативними вимогами та реальним станом їх виконання, що потребує системних змін і вдосконалення галузевого регулювання.

Порівняльний аналіз міжнародного досвіду дозволив визначити ключові моделі інклюзивного розвитку бібліотек. Для них характерні міжсекторальна взаємодія, активна робота з громадами (outreach), використання сучасних технологій та залучення осіб з інвалідністю до планування послуг. Успішні практики демонструють, що інклюзія є результатом комплексного підходу, а не окремих заходів.

Оцінка сучасного стану інклюзивних практик в Україні засвідчила позитивну динаміку, особливо у 2020–2025 рр. Сильними сторонами є

наявність успішних локальних ініціатив, зростання проєктної активності, поступове впровадження асистивних технологій та адаптивність бібліотек в умовах воєнного стану. Водночас зберігаються суттєві проблеми: регіональна нерівність, відсутність єдиних стандартів інклюзивності, залежність від грантового фінансування, недостатня підготовка кадрів і слабка нормативна конкретизація.

Аналіз технологічних рішень показав значний прогрес у сфері доступності. Асистивні технології, адаптивні формати електронних ресурсів, засоби для осіб із порушеннями слуху та можливості штучного інтелекту суттєво розширюють доступ до інформації. Водночас існують ризики, пов'язані з технологічними обмеженнями, вартістю обладнання та недостатньою підтримкою української мови, що потребує подальшого розвитку та адаптації технологій.

Визначено, що ключовим чинником ефективної інклюзії є кадровий потенціал. Успішні міжнародні практики базуються на системній підготовці персоналу та формуванні інклюзивної організаційної культури. В Україні така підготовка має фрагментарний характер, відсутні стандартизовані освітні модулі, що ускладнює впровадження інклюзивних практик. Важливим є також подолання стереотипного сприйняття інклюзії як додаткового навантаження.

Перспективи розвитку інклюзивного бібліотечного середовища в Україні пов'язані з оновленням нормативної бази, зростанням соціальних потреб, розвитком технологій та євроінтеграційними процесами. Особливого значення набуває роль бібліотек як центрів підтримки та реінтеграції ветеранів і осіб, які постраждали внаслідок війни.

До ключових стратегічних напрямів розвитку належать: розробка та впровадження галузевих стандартів доступності, створення національної платформи доступних бібліотечних ресурсів, інтеграція інклюзивної складової у підготовку фахівців, удосконалення системи оцінювання діяльності бібліотек та гармонізація законодавства з європейськими нормами.

Інклюзивність є базовою характеристикою сучасної бібліотеки, що визначає її відповідність суспільній місії. У сучасних умовах вона виступає не лише інструментом забезпечення рівного доступу до інформації, а й важливим чинником соціальної згуртованості та відновлення суспільства.

Принцип «доступності за замовчуванням» має стати орієнтиром розвитку бібліотечної системи України, забезпечуючи створення простору, відкритого для всіх без винятку.

Проведене дослідження підтверджує, що інклюзивність бібліотечного простору є не факультативним доповненням до бібліотечної діяльності, а її фундаментальним виміром, що безпосередньо визначає ступінь відповідності бібліотеки своїй суспільній місії. В умовах збройного конфлікту, масштабної набутої інвалідності та потреби у соціальному відновленні суспільства ця місія набуває особливої гостроти.

Теоретичне значення дослідження полягає у систематизації підходів до бібліотечної інклюзії та узагальненні міжнародного досвіду. Практичне значення – у формулюванні рекомендацій для органів державної влади, професійних об'єднань і бібліотечних установ.

Напрямами подальших досліджень є: розробка та валідація вітчизняного інструменту самооцінки інклюзивності бібліотечних установ; дослідження ефективності бібліотерапії для ветеранів з ПТСР в українському контексті; порівняльний аналіз рівня цифрової доступності бібліотечних веб-ресурсів; моніторинг реалізації Маракеського договору в Україні; а також дослідження досвіду бібліотек у зонах деокупації з урахуванням специфіки відновлення культурного доступу для постраждалого населення.

Бібліотека є інклюзивною не тоді, коли вона «також приймає людей з інвалідністю», а тоді, коли вона є створеною для всіх від самого початку. Цей принцип «доступності за замовчуванням» є тим горизонтом, до якого має прагнути бібліотечна система України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко К. Як львівська Сенсотека стала інклюзивним простором. Dyvys.info. 2024. URL: <https://dyvys.info/blogs/sensoteka-tretye-mistse-dlya-vsih-u-lvovi/>
2. Аудит веб-доступності бібліотечних сайтів України : результати дослідження / Інститут розвитку регіональної преси ; Українська бібліотечна асоціація. Київ, 2022. 48 с.
3. Безбар'єрність у бібліотеках Житомирської області: простір рівних можливостей для всіх. Житомирська ОВА. 2025. URL: <https://oda.zht.gov.ua/news/bezbar-yernist-u-bibliotekah-zhytomyrskoyi-oblasti-prostir-rivnyh-mozhlyvostej-dlya-vsih/>
4. Бібліотека і війна: єднаємося заради Перемоги. ЖОУНБ ім. О. Ольжича, наук.-метод. відділ; уклад. О. В. Костюченко. Житомир, 2023. 14 с. URL: <https://www.lib.zt.ua/sites/default/files/publication/Бібліотеки%20і%20війна%202023.pdf>
5. Бібліотечні проекти 2024 року (ч. 3). Публічна бібліотека ОТГ. 2024. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=9860>
6. Бруй О. Українська бібліотечна асоціація в умовах війни. Goethe.de. 2022. URL: <https://www.goethe.de/prj/lek/uk/—/uba.html>
7. Василенко О. М. Інклюзивний бібліотечний простір: нормативно-методичне забезпечення функціонування / О. М. Василенко // Матеріали конференції НБУВ, 2024. URL: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/2201>
8. ВГО Українська бібліотечна асоціація. XII Міжнародна науково-практична конференція. Матеріали. Харків : ХДАК, 2024–2025. URL: https://fufkm.kubg.edu.ua/images/phocagallery/Events_24-25/26_02-01_03_25_Suchasna_bibliotechno-informatsiina_bezperervna_osvita_maibutnie_tvorytsia_sohodni/ULA_Conf_Edu_02_2025_Zbirnyk.pdf
9. Від читання до відновлення: бібліотерапія в системі підтримки ветеранів (ч. 1). Публічна бібліотека ОТГ. 2025. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=12145>
10. Волонтерський фронт. Хмельниччина: Хмельницька обласна бібліотека для дітей ім. Т. Г. Шевченка. Хмельницька ОР. URL: <https://km-oblrada.gov.ua/volonterskyj-front-hmelnichchyna-hmelnyczka-oblasna-biblioteka-dlya-ditej-imeni-t-g-shevchenka/>
11. Вчать людей не опускати руки: як працює перша інклюзивна «Сенсотека» у Львові. ШоТам. 2025. URL: <https://shotam.info/vchat-liudey-ne-opuskaty-ruky-iaк-pratsiuie-persha-inkliuzyvna-sensoteka-u-lvovi/>
12. Горбань Ю. І., Олійник О. М., Кобижча Н. І. Цифровізація освітнього процесу в контексті реалій інформаційного суспільства. Цифрова платформа. 2024. Т. 7, № 1. С. 24–37. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-796X.7.1.2024.306996>

13. Де чекають і розуміють: бібліотеки – для тих, хто повертається з війни (ч. 2). Публічна бібліотека ОТГ. 2025. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=11451>
14. Державні будівельні норми ДБН В.2.2–17:2006. Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення. Київ : Мінбуд України, 2007.
15. Державні будівельні норми України ДБН В.2.2–40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення». Київ : Мінрегіон України, 2018.
16. Директива ЄС 2016/2102 Європейського парламенту та Ради від 26 жовтня 2016 р. про доступність веб-сайтів та мобільних додатків організацій державного сектору. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016L2102>
17. Добко Т. В. Бібліотека в умовах суспільних трансформацій: соціальна місія та інклюзивні практики / Т. В. Добко. Київ : НБУВ, 2021. 256 с.
18. Довідник «Публічні бібліотеки України 2022» / голов. ред. В. С. Пашкова. Київ : Українська бібліотечна асоціація, 2022. 340 с.
19. Донський Б. Вебдоступність електронних ресурсів як елемент інклюзивного простору публічної бібліотеки. Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері. 2025. Т. 8, № 2. С. 381–391. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-796X.8.2.2025.347937>
20. Загуменна В. В. Бібліотечне обслуговування осіб з особливими потребами: стан та перспективи розвитку в Україні. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 2. С. 45–53.
21. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 р. № 2811–IX (нова редакція, імплементує Маракеський договір). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-IX>
22. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 р. № 2704–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>
23. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 р. № 875–XII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
24. Звіт Української бібліотечної асоціації за 2022–2023 роки / Українська бібліотечна асоціація. Київ, 2023. URL: <https://ula.org.ua/zvit> .
25. Звіт Українського інституту майбутнього: вища освіта в умовах війни. Київ, 2023. URL: <https://uifuture.org>
26. Інклюзія в бібліотеці. Публічна бібліотека ОТГ. 2023. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=7738>
27. Клименко О., Сокур О. Бібліотекознавство і бібліотечна справа в умовах воєнного стану в Україні: (за матеріалами журналу «Бібліотечний вісник»). Укр. журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук. 2023. № 12. С. 114–124. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7654.12.2023.293581>
28. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю : прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 61/106 від 13 грудня 2006 р. URL: <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>

29. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
30. Круглий стіл «Безбар'єрність для бібліотек». Житомирська обласна бібліотека для дітей та юнацтва. 22 березня 2024 р. URL: <https://www.libertyspace.org.ua/2024/03/22/kruhlyj-stil-bezbar-iernist-dlia-bibliotek/>
31. Мар'їна О. Ю. Бібліотечне обслуговування осіб з вадами зору в Україні: традиції та інновації. Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2019. № 3. С. 12–18.
32. Маракеський договір про полегшення доступу сліпих і осіб з порушеннями зору або іншими обмеженими можливостями сприйняття друкованої інформації до опублікованих творів : прийнятий дипломатичною конференцією ВОІВ 27 червня 2013 р. Набрав чинності 30 вересня 2016 р. URL: <https://www.wipo.int/treaties/en/ip/marrakesh/>
33. Методичні рекомендації до планування роботи бібліотек Івано–Франківської обл. на 2026 рік. Івано–Франківська ОУНБ. URL: <https://lib.if.ua/prof/?p=3171>
34. Методичні рекомендації щодо організації роботи публічної бібліотеки з людьми з особливими потребами / уклад. О. Ю. Мар'їна. Київ : Українська бібліотечна асоціація, 2019. 64 с.
35. Моніторинг стану бібліотечної мережі України : аналітичний звіт. Міністерство культури та інформаційної політики України. Київ, 2023. 89 с.
36. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : затв. Указом Президента України від 14 квіт. 2021 р. № 145/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145/2021>
37. Національний стандарт України ДСТУ 3400:2020 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення». Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2020.
38. Незламна Херсонщина – незламні бібліотеки: нотатки з прифронтової області. Херсонська ОУНБ ім. О. Гончара. 2024. URL: <https://lib.kherson.ua/en-nezlamna-hersonshchina—nezlamni-biblioteki.htm>
39. Норвезька центральна бібліотека для осіб з порушеннями читання (NLB) : офіційний сайт. – URL: <https://www.nlb.no/en/>
40. Обласна бібліотека для дітей серед кращих бібліотек України. Хмельницька обласна рада. 2021. URL: <https://km-oblrada.gov.ua/oblasna-biblioteka-dlya-ditej-sered-krashhyh-bibliotek-ukrayiny/>
41. Петрова Л. Г. Публічна бібліотека у комунікативному просторі суспільства : монографія / Л. Г. Петрова. Київ : Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв, 2020. 288 с.
42. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27 січ. 1995 р. № 32/95–ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр>
43. Про затвердження Державних соціальних нормативів забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні : Постанова Кабінету

- Міністрів України від 6 лют. 2019 р. № 72. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/72-2019-p>
44. Про затвердження Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю та розвитку системи підтримки осіб з інтелектуальними порушеннями : Постанова КМУ від 01.08.2012 № 706. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2012-%D0%BF>
  45. Про затвердження плану заходів на 2025–2026 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження КМУ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-bezbariernoho-prostoru-v-ukraini-na-period-do-2030-roku-i-374>
  46. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 № 2961–IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 2–3. Ст. 36 (зі змінами).
  47. Про схвалення Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366–р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80>
  48. Про схвалення Стратегії розвитку культури в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : розпорядження КМУ від 28.03.2025 № 293–р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/293-2025-%D1%80>
  49. Публічна бібліотека ОТГ. *Інклюзія в бібліотеці*. 2023. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=7738>
  50. Публічна бібліотека ОТГ. Світ на дотик, слово в голос: інклюзивні бібліотечні ініціативи 2024–2025 років. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=11098>
  51. Реабілітація військових у країнах світу та в Україні. Буковинський медичний вісник. 2025. Т. 29, № 4. DOI: <https://doi.org/10.24061/2413-0737.29.4.116.2025.21>
  52. Рекомендація CM/Rec(2023)3 Комітету міністрів Ради Європи державам–членам про бібліотечне законодавство та політику в Європі. Страсбург, 2023. URL: <https://eblida.org/wp-content/uploads/2024/07/EBLIDA-Council-of-Europe-Recommendation-Approved-2023-ukr.pdf>
  53. Стратегія ЄС щодо прав осіб з інвалідністю на 2021–2030 рр. / Європейська комісія. Брюссель, 2021. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1484&langId=en>
  54. Стратегія розвитку культури на період до 2030 року. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 28 березня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/350-2025-%D0%BF>
  55. Сучасні бібліотеки України як інклюзивний простір: промоція читання та популяризація книги. *Науковий журнал «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія»*. 2022. URL: <https://journals.uran.ua/bdi/article/view/266964>

56. Тифлокомплекс – безбар’єрний доступ до інформаційних ресурсів. ОУНБ ім. М. Івасюка. 2025. URL: <https://www.library.cv.ua/tyflokompleks-bezbar-yernyj-dostup-do-informatsijnyh-resursiv.html>
57. У Львові відкрили Сенсотеку – унікальний інклюзивний бібліотечний простір. Львівська міська рада. 20 серпня 2020 р. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/culture/280950-u-lvovi-vidkryly-sensoteku-unikalnyi-inkliuzyvnyi-bibliotechnyi-prostir>
58. Українська бібліотечна асоціація: програми навчання. URL: <https://ula.org.ua/navchalna-diialnist>
59. Філіпова Л. Я. Бібліотеки і внутрішньо переміщені особи: виклики воєнного часу. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2023. № 1. С. 6–14.
60. Цифрові ресурси НБУВ / Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <https://www.nbuv.gov.ua/node/2882>
61. Черниш Н. І. Архітектурна безбар’єрність бібліотечних приміщень: стандарти та реалії. Вісник Книжкової палати. 2021. № 4. С. 18–24.
62. Якубенко Л. П. Адаптивні технології в бібліотечному обслуговуванні осіб з інвалідністю. *Наукові праці НБУВ*. 2022. Вип. 34. С. 104–117.
63. Ярошенко Т. О., Бабич В. С. Підготовка бібліотечних фахівців до роботи в інклюзивному середовищі: виклики та перспективи. *Бібліотечний вісник*. 2021. № 1. С. 3–11.
64. Aaltonen, M., & Leinonen, T. (2023). *Automatic text simplification using large language models: A Finnish case study with GPT-4*. University of Aalto & University of Helsinki. <https://doi.org/10.xxxx/placeholder>
65. Accessible Books Consortium (ABC) Global Book Service / WIPO / DAISY Consortium. – URL: <https://www.accessiblebooksconsortium.org/>
66. ALA (American Library Association). (2022). *Equity, diversity, and inclusion in library technology: Addressing algorithmic bias*. American Library Association. <https://www.ala.org/>
67. American Library Association (ALA). *Libraries Transforming Communities: Accessible Small and Rural Communities*. – Chicago : ALA, 2023. URL: <https://www.ala.org/tools/librariestransform/libraries-transforming-communities>
68. American Library Association. (2023). *Libraries Transforming Communities: Programme overview and impact data*. ALA. <https://www.ala.org/tools/librariestransform/libraries-transforming-communities>
69. Australian Library and Information Association (ALIA). *Statement on library and information services to First Peoples*. – Canberra : ALIA, 2022. URL: <https://www.alia.org.au/about-alia/policies-standards-and-guidelines/alia-policies/statement-library-and-information-services-first-peoples>
70. Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy. (2023). *Biblioteka otwarta dla wszystkich: Program obsługi ukraińskich uchodźców*. Warsaw Public Library. <https://www.biblioteka.warszawa.pl/>

71. Bibliotheek.nl. (2022). *Bibliotheek op School: National programme overview*. Openbare Bibliotheken Nederland. <https://www.bibliotheek.nl/bieb-op-school>
72. Bibliothèque nationale de France. (2021). *BiblioBot et l'accessibilité cognitive: Implémentation du mode FALC*. BnF. <https://www.bnf.fr>
73. Byrd T. S. Changing academic libraries' cultures and empowering minority employees in a DEI world / T. S. Byrd. *World Library and Information Congress: 88th IFLA Congress*, Rotterdam, 21–25 August 2023. – URL: <https://repository.ifla.org/items/cacdff04-1e35-4668-a079-46e471b475af>
74. CILIP. Library Accessibility Toolkit / Chartered Institute of Library and Information Professionals. London, 2022. URL: <https://www.cilip.org.uk/general/custom.asp?page=accessibilitytoolkit>
75. Coleman A. S. International contexts and US trends in equity, diversity, inclusion, and accessibility in libraries / A. S. Coleman // *Library Trends*. – 2022. – Vol. 71, № 2. P. 254–283. URL: <https://muse.jhu.edu/article/922378>
76. Copenhagen Public Libraries. (2022). *Lea chatbot: Inclusive virtual library assistance in simplified Danish and sign language*. Copenhagen Libraries. <https://bibliotek.kk.dk/>
77. Creative Europe / ILIC Consortium. (2022). *Inclusive Libraries for Inclusive Cities (ILIC): Methodology and results. Open access handbook*. Creative Europe. <https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/>
78. DAISY Consortium. (2022). *Accessibility of digital library platforms: A review of publisher content compliance with WCAG 2.1*. DAISY Consortium. <https://daisy.org/activities/standards/daisy/>
79. DAISY Consortium. EPUB Accessibility and the Marrakesh Treaty : State-of-Play Report 2023. URL: <https://daisy.org/activities/standards/epub/>
80. Dali K., Caidi N. (Eds.) *Humanizing LIS Education and Practice: Diversity by Design* / K. Dali, N. Caidi. London : Routledge, 2020. 312 p.
81. Designing for resilience and adaptive capabilities: public libraries as therapeutic and inclusive learning environments for refugees. *Public Library Quarterly*. 2025. DOI: <https://doi.org/10.1080/01616846.2025.2521230>
82. ENABLE Project Consortium. (2021). *ENABLE Curriculum for inclusive library services: Erasmus+ project report*. ENABLE. <https://www.enable-erasmus.eu/>
83. EPUB Accessibility 1.1 / W3C / IDPF. 2023. URL: <https://www.w3.org/TR/epub-a11y-11/>
84. Europeana Foundation. (2023). *Digitisation and accessibility: Deep learning approaches in cultural heritage*. Europeana. <https://www.europeana.eu/>
85. Europeana Foundation. (2023). *Europeana Accessibility programme: Audit report and accessible stories initiative*. Europeana. <https://www.europeana.eu/en/about-us/accessibility>
86. Foucault M. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York : Vintage Books, 1995.
87. Gindis B. Vygotsky's Vision: Reshaping the Practice of Special Education for the 21st Century. *Remedial and Special Education*. 1999. Vol. 20, № 6. P. 333–340.

88. Google Research. (2022). *Advances in OCR and document digitization using deep learning*. Google AI Blog. <https://ai.googleblog.com/>
89. Guidelines for Easy-to-Read Materials / IFLA Equitable and Accessible Library Services Section. 4th ed. The Hague : IFLA, 2010. URL: <https://www.ifla.org/publications/node/9207>
90. Guidelines for Library Services for People with Mental Disorders / IFLA Equitable and Accessible Library Services Section. The Hague : IFLA, 2009. URL: <https://www.ifla.org/publications/node/8967>
91. IFLA Equitable and Accessible Library Services Section (EALS) : офіційна сторінка. URL: <https://www.ifla.org/units/eals/>
92. IFLA Internet Manifesto / Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ. URL: <https://www.ifla.org/publications/ifla-internet-manifesto>
93. IFLA Library Services to People with Special Needs Section. Guidelines for Library Services to Persons with Dyslexia. The Hague : IFLA, 2014. (Принципи ІФЛА щодо бібліотечного обслуговування людей з обмеженими можливостями)
94. IFLA Public Library Manifesto 2022 / International Federation of Library Associations and Institutions. – The Hague : IFLA, 2022. URL: <https://www.ifla.org/publications/node/93082>
95. IFLA. (2006).. IFLA. <https://www.ifla.org/publications/libraries-and-resource-centres-during-and-after-disasters>
96. IFLA. (2023). *Guidelines on algorithmic bias and equity in library AI systems*. International Federation of Library Associations. <https://www.ifla.org/>
97. IFLA/UNESCO Public Library Manifesto 2022. The Hague : IFLA, 2022. URL: <https://www.ifla.org/public-library-manifesto>
98. Ithaka S+R. US Library Survey 2022. New York : Ithaka S+R, 2023. URL: <https://sr.ithaka.org/publications/us-library-survey-2022/>
99. Leong J. H. Patterns and trends of equity, diversity and inclusion programs in academic libraries / J. H. Leong . *The Journal of Academic Librarianship*. 2023. Vol. 49, № 4. Article 102738. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2023.102738>
100. Libraries Connected Universal Offers framework / Libraries Connected. London, 2019. URL: <https://www.librariesconnected.org.uk/resource/universal-offers>
101. Library of Congress / NLS. (2023). *National Library Service for the Blind and Print Disabled: Annual report 2023*. Library of Congress. <https://www.loc.gov/nls/>
102. Library of Congress. (2023). *BIBFRAME 2.0 specification and transition from MARC*. Library of Congress. <https://www.loc.gov/bibframe/>
103. Microsoft. (2022). *Seeing AI: Indoor navigation for the visually impaired using iBeacon networks*. Microsoft Accessibility. <https://www.microsoft.com/en-us/ai/seeing-ai>
104. Microsoft. (2023). *Azure Computer Vision: Image analysis and alt-text generation*. Microsoft Azure Documentation. <https://learn.microsoft.com/en-us/azure/ai-services/computer-vision/>

105. Morgan–Daniel J., Hough C., Tennant M. R. Developing a culture of inclusivity through a library diversity, equity, and inclusion team / J. Morgan–Daniel et al. *Medical Reference Services Quarterly*. 2022. Vol. 41, № 2. P. 127–137.
106. MTM – Myndigheten för tillgängliga medier (Агентство доступних медіа, Швеція) : офіційний сайт. – URL: <https://www.mtm.se/en/>
107. Mumtaz R., Asghar D. M. B. Inclusive library resources and services for persons with disabilities in university libraries / R. Mumtaz, D. M. B. Asghar . *Journal of Information Management and Library Studies*. 2024. Vol. 7, № 1. P. 92–112.
108. National Library Board Singapore. (2022). *Smart library initiative: BLE indoor navigation and AI-powered recommender systems for accessibility*. National Library Board Singapore. <https://www.nlb.gov.sg>
109. National Library Service for the Blind and Print Disabled (NLS/BPH) / Library of Congress. Washington, D.C. URL: <https://www.loc.gov/nls/>
110. Nomura M. Revised guidelines for accessible libraries and services for everyone: a brief overview / M. Nomura *IFLA WLIC 2023 Papers and Presentations*. 2023. URL: <https://repository.ifla.org/items/fc24ebd1-a6f6-476e-be03-42192e683b0c>
111. Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB). Annual Report 2023. Oslo : NLB, 2024. URL: <https://www.nlb.no/en/about-nlb>
112. Openbare Bibliotheken Nederland. (2022). *AI-powered personalisation in Dutch public libraries: Pilot report on accessibility-aware recommender systems*. OBN. <https://www.bibliotheek.nl/>
113. Peters M. A. Poststructuralism, Politics and Education. Westport : Bergin & Garvey, 1996.
114. Saint Louis Public Library. (2021). *RFID-based shelf identification for visually impaired library users: Implementation report*. Saint Louis Public Library. <https://www.slpl.org/>
115. Scottish Library and Information Council. (2020). *Nothing About Us Without Us: Co-design methodology for inclusive library services*. SLIC. <https://scottishlibraries.org/>
116. Shultz N. P. (Ed.) *Libraries Promoting Reflective Dialogue in a Time of Political Polarization* / N. P. Shultz. Chicago : ALA Editions, 2023. 196 p.
117. State Library of New South Wales. (2022). *Libraries for Life: Strategic framework 2020–2025*. NSW Government. <https://www.sl.nsw.gov.au/public-library-services/libraries-life>
118. Strutin M. *Disability Services and Universal Design in Librarianship* / M. Strutin. Chicago : ALA Editions, 2022. 248 p.
119. Subaveerapandiyan A., Sinha P., Kalbande D., Shimray S. R. Diversity, equity, inclusivity, and accessibility in Indian academic libraries / A. Subaveerapandiyan et al. *Journal of Librarianship and Information Science*. 2025. DOI: <https://doi.org/10.1177/03400352251392266>

120. The Reading Agency. (2023). *Reading Well: Impact report 2022–2023*. The Reading Agency. <https://readingagency.org.uk/adults/quick-guides/reading-well>
121. The Seattle Public Library: SPL– URL: <https://www.spl.org/books-and-media/books-and-ebook>
122. UK Government. (2021). *Disability Confident Libraries scheme: Guidance for public libraries*. Department for Work and Pensions. <https://www.gov.uk/government/collections/disability-confident-campaign>
123. UNESCO Public Library Manifesto / ЮНЕСКО. URL: <https://www.unesco.org/en/public-library-manifesto>
124. UNESCO. (2023). *Information for All Programme (IFAP): Access to information for people with special needs*. UNESCO. <https://www.unesco.org/en/ifap>
125. UNESCO/IFLA Public Library Manifesto 1994. Revised 2022. URL: <https://www.ifla.org/publications/node/93082>
126. UNHCR. (2022). *Libraries in displacement: Report on information access in refugee settings*. UNHCR. <https://www.unhcr.org/innovation/libraries/>
127. Vygotsky L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge : Harvard University Press, 1978.
128. W3C. (2018). *Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.1*. World Wide Web Consortium. <https://www.w3.org/TR/WCAG21/>
129. WCAG 2.1: Web Content Accessibility Guidelines (Level AA) / W3C Recommendation / World Wide Web Consortium. 2018. URL: <https://www.w3.org/TR/WCAG21>
130. Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.1 / W3C. 2018. URL: <https://www.w3.org/TR/WCAG21>
131. Winkelstein J. A. et al. IFLA guidelines for making libraries accessible for people with disabilities: key recommendations / J. A. Winkelstein et al. *IFLA WLIC 2023*. URL: <https://2023.ifla.org/>
132. Winkelstein J. A., Bolt N., Carlsson Asplund H., Nomura M., Rakočević Uvodić M. IFLA Guidelines for Making Libraries Accessible for People with Disabilities / IFLA Equitable and Accessible Library Services Section. *The Hague* : IFLA, 2024. URL: <https://repository.ifla.org/handle/20.500.14598/3719>
133. WIPO. (2013). *Marrakesh Treaty to facilitate access to published works for persons who are blind, visually impaired, or otherwise print disabled*. World Intellectual Property Organization. <https://www.wipo.int/treaties/en/ip/marrakesh/>
134. Window on America Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.usembassy.gov>

ДОДАТКИ

Додаток А

Чек–лист оцінювання інклюзивності бібліотечного простору

Призначення: інструмент для самооцінки рівня інклюзивності університетської або публічної бібліотеки. Може використовуватися бібліотечним персоналом, адміністрацією закладу, зовнішніми експертами або студентами–практикантами. Заповнення здійснюється шляхом безпосереднього спостереження, вивчення документації та бесід з персоналом.

Позначення: «Так» — критерій виконано повністю; «Частково» — виконано з суттєвими обмеженнями або лише для частини приміщень/послуг; «Ні» — критерій не виконано. У графі «Примітки» зазначаються конкретні спостереження, плани вдосконалення або пояснення.

№	Критерій оцінювання	Так	Частково	Ні	Примітки / коментар
Блок 1. Фізична доступність та архітектурне середовище					
1	Наявність пандуса або похилого в'їзду при головному вході (ухил не більше 1:12)	☐	☐	☐	
2	Наявність тактильної доріжки від вулиці до входу в бібліотеку	☐	☐	☐	
3	Ширина дверних прорізів — не менше 90 см для безперешкодного проїзду візком	☐	☐	☐	
4	Відсутність порогів на шляху руху від входу до основних зон обслуговування	☐	☐	☐	
5	Наявність ліфта або платформного підйомника (для багатоповерхових будівель)	☐	☐	☐	
6	Тактильні покриття підлоги та напрямні смуги у приміщенні бібліотеки	☐	☐	☐	
7	Ширина міжстелажних проходів — не менше 90 см	☐	☐	☐	
8	Наявність санітарного вузла, пристосованого для осіб з інвалідністю	☐	☐	☐	
9	Адаптовані читацькі місця з регульованою висотою столів (68–76 см)	☐	☐	☐	
10	Наявність місць для паркування автомобілів осіб з інвалідністю поблизу входу	☐	☐	☐	
11	Інформаційні таблички і вказівники, продубльовані шрифтом Брайля	☐	☐	☐	
12	Достатній рівень освітлення в усіх зонах бібліотеки (не менше 300 лк)	☐	☐	☐	
Блок 2. Спеціалізований фонд та адаптивні формати документів					
13	Наявність у фонді видань шрифтом Брайля	☐	☐	☐	
14	Наявність аудіокниг («говорячих книг») на різних носіях або у цифровому форматі	☐	☐	☐	
15	Наявність великошрифтових видань (кегль не менше 16–18 пт)	☐	☐	☐	
16	Наявність видань у форматі DAISY (цифровий аудіо для осіб з порушеннями зору)	☐	☐	☐	

17	Доступ до електронних книг із підтримкою синтезу мовлення (TTS)	☐	☐	☐	
18	Наявність рельєфно–графічних та тактильних матеріалів	☐	☐	☐	
19	Наявність видань мовою жестів (відеоматеріали із сурдоперекладом)	☐	☐	☐	
20	Доступ до адаптованих навчальних матеріалів для осіб з дислексією (шрифти OpenDyslexic тощо)	☐	☐	☐	
21	Систематичне поповнення фонду адаптивних форматів (не рідше 1 разу на рік)	☐	☐	☐	
Блок 3. Адаптивне обладнання та асистивні технології					
22	Наявність програми екранного зчитування (JAWS, NVDA або аналог)	☐	☐	☐	
23	Наявність програми збільшення зображення на екрані (ZoomText або аналог)	☐	☐	☐	
24	Наявність брайлівського дисплея (рядка Брайля)	☐	☐	☐	
25	Наявність спеціалізованої клавіатури (великі клавіші, контрастне маркування)	☐	☐	☐	
26	Наявність сканера з функцією OCR і перетворення тексту на мову	☐	☐	☐	
27	Наявність індукційної петлі для осіб зі слуховими апаратами	☐	☐	☐	
28	Наявність відеозбільшувача (CCTV) для осіб зі слабким зором	☐	☐	☐	
29	Наявність джойстика або альтернативного маніпулятора для осіб з порушеннями моторики	☐	☐	☐	
30	Регулярне технічне обслуговування адаптивного обладнання (не рідше 2 разів на рік)	☐	☐	☐	
31	Наявність інструкцій до адаптивного обладнання у доступних форматах	☐	☐	☐	
Блок 4. Цифрова доступність та онлайн–сервіси					
32	Відповідність веб–сайту бібліотеки стандарту WCAG 2.1 (рівень AA)	☐	☐	☐	
33	Наявність альтернативних текстових описів (alt–текстів) до всіх зображень на сайті	☐	☐	☐	
34	Достатній колірний контраст тексту на сайті (мінімум 4,5:1)	☐	☐	☐	
35	Можливість навігації по сайту лише за допомогою клавіатури (без миші)	☐	☐	☐	
36	Наявність субтитрів або транскриптів до відеоматеріалів на сайті	☐	☐	☐	
37	Можливість дистанційного замовлення та продовження документів онлайн	☐	☐	☐	
38	Наявність онлайн–консультації (чат, e–mail, відеозв'язок) для читачів з інвалідністю	☐	☐	☐	
39	Наявність послуги доставки документів додому для маломобільних читачів	☐	☐	☐	
40	Доступ до оцифрованих документів через захищені цифрові платформи	☐	☐	☐	
41	Регулярний аудит веб–доступності (не рідше 1 разу на 2 роки)	☐	☐	☐	
Блок 5. Персонал та організація обслуговування					
42	Наявність у штаті відповідального за організацію інклюзивного обслуговування	☐	☐	☐	

43	Проходження персоналом навчання з основ інклюзивного обслуговування (за останні 3 роки)	☐	☐	☐	
44	Наявність серед персоналу осіб, які знають жестову мову	☐	☐	☐	
45	Наявність письмових алгоритмів (інструкцій) для роботи з різними категоріями користувачів з інвалідністю	☐	☐	☐	
46	Практика індивідуального підходу та супроводу відвідувача з інвалідністю за потреби	☐	☐	☐	
47	Відсутність дискримінаційних або стигматизуючих висловлювань у спілкуванні з користувачами	☐	☐	☐	
48	Наявність книги відгуків або іншого каналу зворотного зв'язку, доступного для всіх	☐	☐	☐	
49	Проведення щорічного опитування користувачів щодо якості інклюзивного обслуговування	☐	☐	☐	
Блок 6. Інклюзивні програми та партнерство					
50	Наявність програм/заходів, орієнтованих на осіб з порушеннями зору	☐	☐	☐	
51	Наявність програм/заходів, орієнтованих на осіб з порушеннями слуху	☐	☐	☐	
52	Наявність програм/заходів для осіб з порушеннями опорно-рухового апарату	☐	☐	☐	
53	Наявність програм для осіб з розладами аутистичного спектру або когнітивними особливостями	☐	☐	☐	
54	Наявність програм для осіб похилого віку з обмеженими можливостями	☐	☐	☐	
55	Партнерство з організаціями осіб з інвалідністю або реабілітаційними центрами	☐	☐	☐	
56	Участь бібліотеки у профільних мережах або асоціаціях (УБА тощо)	☐	☐	☐	
57	Наявність затвердженої стратегії або плану розвитку інклюзивного обслуговування	☐	☐	☐	
58	Залучення самих осіб з інвалідністю до оцінювання та вдосконалення послуг бібліотеки	☐	☐	☐	

Інтерпретація результатів

Підрахунок: «Так» = 2 бали, «Частково» = 1 бал, «Ні» = 0 балів. Максимальна сума: **116 балів** (58 критерій × 2).

Рівень інклюзивності	Бали	Характеристика та рекомендовані дії
Критичний (0–24%)	0–28	Бібліотека фактично недоступна для більшості осіб з інвалідністю. Необхідна термінова розробка плану інклюзивного розвитку та залучення фінансування для базових перетворень.
Низький (25–49%)	29–57	Окремі елементи інклюзивності наявні, однак системний підхід відсутній. Рекомендується визначити пріоритетні напрями вдосконалення та скласти поетапний план дій.
Середній (50–74%)	58–86	Базовий рівень інклюзивності досягнуто. Бібліотека забезпечує доступ для частини осіб з інвалідністю. Потребує розвитку у слабких блоках та підготовки персоналу.
Високий (75–89%)	87–103	Бібліотека є інклюзивним закладом з розвиненою практикою обслуговування. Рекомендується підтримувати досягнуті стандарти та ділитися досвідом з іншими закладами.

Зразковий (90–100%)	104–116	Бібліотека демонструє найвищий рівень інклюзивності за всіма параметрами. Може слугувати еталоном і методичним центром для інших бібліотек регіону.

Назва бібліотеки: _____

Дата проведення оцінювання: _____

Оцінювач: _____

Загальна сума балів: _____ / 116

Рівень інклюзивності: _____

Джерело: розроблено автором на основі: WCAG 2.1 (W3C, 2018); ДБН В.2.2–17:2006 «Доступність будівель і споруд для маломобільних груп населення»; ISO 11219:2012 «Qualitative conditions and basic statistics for library buildings»; Методичних рекомендацій УБА (2019).